

POLITICA EXTERNĂ A MARII BRITANII FAȚĂ DE EUROPA 1919-1939 (II)

Sorin ARHIRE*

La începutul secolului XIX, Spania se afla în afara sistemului de puteri europene¹, iar în perioada interbelică reprezenta un teritoriu periferic al Europei. Datorită acestei poziții puțin importante pe care statul spaniol o deținea în cadrul relațiilor internaționale, războiul civil ce a avut loc între 1936 și 1939 nu a avut forța de a genera o criză la nivel continental, dar se poate spune că el a constituit o avanpremieră la al Doilea Război Mondial.

„Spania era distantă, necomunicativă, xenofobă, țara europeană cea mai rezistentă la principiul holistic, cel mai puțin vulnerabilă la virusurile străine ale totalitarismului, fie el de stânga sau de dreapta, la ingineria socială, moralitatea relativă”².

Spre deosebire de situația care existase cu aproximativ un secol în urmă, atunci când Marea Britanie a sprijinit în mod activ cauza monarhiei constituționale în Spania, puterea insulară nefiind de acord cu principiul intervenției promovat de Sfânta Alianță, în războiul civil din perioada 1936-1939 guvernul de la Londra nu s-a implicat. Anthony Eden s-a pronunțat pentru menținerea păcii cu orice preț, iar pentru a preveni extinderea războiului, Marea Britanie împreună cu alte 26 de națiuni și-au luat angajamentul că nu vor interveni de partea niciunei tabere. Conform punctului de vedere al guvernului de la Londra, ambele tabere ale războiului erau vinovate de declanșarea ostilităților, dar se considera că dreapta va câștiga datorită unei mai bune organizări³.

„Guvernul britanic trăia încă în atmosfera psihologică din 1931: mai înspăimântat de evoluția lirei decât de înfrângerea în război. Măsurile sale de reînarmare au fost, de aceea, mai puțin determinate de necesitatea strategică (chiar dacă aceasta ar fi fost cunoscută), cât de ceea ce avea de spus contribuabilul - iar acesta, asigurat constant că guvernul făcuse deja Marea Britanie mai puternică, n-avea prea multe de spus. Limitarea impozitului pe venit și încrederea în centrul bancar londonez se situau pe primul plan, iar

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia; e-mail: sorinarhire2001@yahoo.com.

¹ Kissinger 2002, p. 264.

² Johnson 2003, p. 317.

³ Pearton 1998, p. 22.

armamentele doar pe al doilea. În asemenea circumstanțe, nu este necesară invocarea opoziției Partidului Laburist pentru a înțelege de ce pregătirile britanice de război înainte de 1939 s-au situat mult în urma celor ale Germaniei. Uimitor este însă faptul că, atunci când a izbucnit războiul, Marea Britanie era totuși relativ pregătită - un triumf al ingeniozității științifice și tehnice asupra economiștilor⁴.

Cu toate acestea, Hitler și Mussolini nu și-au respectat promisiunile, cele două țări cu regimuri totalitare implicându-se în mod activ în acest conflict. Astfel, încă de la o primă vedere, se poate observa contrastul dintre atitudinea pasivă a democrațiilor occidentale și intervenționismul deschis al puterilor Axei, arătând cât de departe se poate merge fără a exista teama unor eventuale represalii, ceea ce l-a determinat pe Winston Churchill să afirme despre ultimii ani de pace ca fiind „ani pe care i-au mâncat lăcustele”⁵. Aidoma situației ce va exista și în pragul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, conflictul din Spania a scos în evidență opoziția dintre statele învingătoare în prima conflagrație mondială, deținătoare de mari imperii, ale *Having* (Marea Britanie și Franța) - și cele ale *Having Not* (Germania, Italia și Japonia)⁶.

Opinia publică britanică a urmărit cu mult interes războiul civil din Spania, acest conflict trezind pasiuni ideologice în Marea Britanie oarecum aidoma celor care existaseră în timpul desfășurării războiului de independență a Greciei⁷. Întrucât conflictul dintre cele două tabere părea a fi o confruntare între democrație și totalitarism, părerile au fost împărțite⁸. Membrii Partidului Laburist și stânga îl considerau pe Franco ca fiind nimic altceva decât o marionetă fascistă, în vreme ce o altă parte a opiniei publice îi considera pe republicani ca fiind manevrați de comuniști. Unii intelectuali

⁴ Taylor 1999, p. 100.

⁵ Pekić 2008, p. 395.

⁶ Dreyfus *et alii* 2006, vol. 3, p. 423.

⁷ Arnstein 1988, p. 314.

⁸ Regimul republican din Spania nu a fost niciodată o democrație stabilă și, pe măsură ce războiul lua o tot mai mare amploare, a avut loc, așa cum era de altfel de așteptat, o creștere a influenței comuniștilor datorită rolului major al acestora în aprovizionarea cu arme. Tabăra opusă, condusă de Franco, era în mod clar inamica democrației, dar membrii acesteia erau preocupați de soarta Spaniei și nu de cea a „Internaționalei Fasciste”, *Il Caudillo* neavând intenția de a alătura Spania de vreo cauză externă. Chiar dacă Franco a făcut declarații prin care își arăta solidaritatea ideologică cu Germania și Italia, el a fost un negociator dur atunci când s-au discutat problemele economice, pentru ca în chestiunile strategice să nu facă nicio concesie. Tabăra rebelilor a câștigat războiul civil, dar această victorie nu a afectat deloc balanța generală de putere din Europa. Contrar așteptărilor, francezii nu au fost nevoiți să-și deplaseze trupe suplimentare pe linia Pirineilor, în timp ce britanicii nu s-au simțit nicio clipă amenințați în privința Gibraltarului. Spania și-a declarat neutralitatea în timpul Conferinței de la München, continuată și pe toată durata celui de-al Doilea Război Mondial (Taylor 1999, p. 104).

de stânga au atribuit Spaniei republicane virtuți pe care ea nu le avusese niciodată și, ca atare, aproximativ 2000 de persoane au plecat din Marea Britanie, alăturându-se Brigăzii Internaționale pentru a lupta împotriva lui Francisco Franco, în timp ce alții s-au dus tocmai pentru a se alătura acestuia⁹.

Guvernul britanic s-a pronunțat însă pentru neintervenție, iar această atitudine a stabilit și direcția pe care Franța avea să o urmeze de-a lungul întregii perioade a conflictului. Pentru neimplicare s-a pronunțat chiar și Winston Churchill ale cărui participări la dezbaterile Camerei Comunelor au fost totuși insignifiante vizavi de acest conflict¹⁰. Ca o consecință a acestei decizii, au fost formulate critici care au venit din partea liberalilor și laburiștilor prin care conservatorii, aflați la putere, erau acuzați de trădarea cauzei democratice. Chiar dacă Marea Britanie nu s-a implicat în războiul civil din Spania, acest eveniment a distras atenția sa de la problemele cu mult mai grave ale Europei, renașterea puterii germane fiind oarecum trecută cu vederea de majoritatea oamenilor politici britanici.

La 28 mai 1937, la puțin timp după încoronarea regelui George al VI-lea, Stanley Baldwin a demisionat din motive de sănătate atât din funcția de prim-ministru, cât și din aceea de șef al Partidului Conservator. Succesorul său firesc a fost Neville Chamberlain, cel care reușea să ajungă într-o postură pe care nici tatăl său, nici fratele său vitreg nu reușiseră să o obțină în îndelungatele lor cariere politice. El a dobândit multă experiență în funcțiile pe care le deținuse, ceea ce i-a atras respectul atât printre membrii Partidului Conservator, cât și printre cei ai parlamentului. Era o persoană care impunea respect, cu un caracter tenace, eficient și conștiincios, deși de multe ori părea dificil, fiind rece, distant și autoritar¹¹. A avut ghinionul ca mandatul său la 10 Downing Street să fie într-o perioadă care a cunoscut multe schimbări dramatice în planul relațiilor internaționale, iar în final izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, astfel că dorința sa de a menține pacea în Europa a rămas un deziderat neîmplinit.

„Pe la sfârșitul anilor '30 [...], în vârtejul evenimentelor ce precipitau omenirea către cel de-al Doilea Război Mondial, imaginea unui gentleman vârstnic, desprins parcă din galeria de personaje a Angliei victoriene, devenise o prezență obișnuită a revistelor ilustrate și a jurnalelor de actualități. Era mai degrabă înalt de statură, avea trăsături aspre, îndulcite

⁹ Farmer 1996, p. 92; Arnstein 1988, p. 314.

¹⁰ Howard Powers 1954, p. 181. La începutul anului 1936, Winston Churchill părea a fi persoana capabilă să ralieze pe cei favorabili ajutorării taberei republicane. El a adoptat însă o atitudine neutră, ba poate chiar ușor favorabilă lui Franco, ceea ce a dus la prăbușirea prestigiului său în stânga spectrului politic din Marea Britanie, imaginea sa refăcându-se doar în toamna anului 1938 (Taylor 1999, p. 104).

¹¹ Farmer 1996, p. 98.

doar de un zâmbet plin de bonomie, purta - după moda veche - guler înalt la cămașă, iar în mână ținea nelipsita umbrelă. Așa s-a întipărit, în memoria a milioane de oameni de pretutindeni, figura lui Neville Chamberlain, primul ministru al Majestății Sale britanice, cel care se străduia să reprezinte după formularea inspirată a unui ziarist contemporan, «expresia cea mai sugestivă a păcii»¹².

Cu toate că nu a fost o continuitate lineară între politica externă promovată de guvernele celor doi prim-miniștri, se poate totuși remarca faptul că au existat multe asemănări. Atât Baldwin, cât și Chamberlain erau adepții ajungerii la o înțelegere cu germanii, fără a exclude o revizuire a prevederilor tratatelor încheiate în anii 1919-1920 cu privire la Europa Centrală¹³. În calitatea sa de premier, Baldwin a fost adeptul creării unei forțe aeriene de bombardament suficient de puternică pentru a descuraja un atac aviatic german, în vreme ce Chamberlain a respins tactica descurajării Germaniei, înlocuind-o cu o strategie defensivă prin care se urmărea doar respingerea atacului. Drept urmare, cheltuielile alocate Forțelor Aeriene Regale Britanice (RAF) au fost direcționate în cea mai mare parte către construirea de cât mai multe avioane de vânătoare, în detrimentul celor de bombardament, această decizie dovedindu-și justetea din plin în timpul Bătăliei Angliei¹⁴.

Se poate observa că Stanley Baldwin, fostul premier, fusese o persoană sociabilă, care evitase pe cât de mult posibil implicarea personală în problemele de politică externă, în vreme ce Neville Chamberlain a avut puțini prieteni apropiați, dar, cu toate acestea, a abordat crizele europene cu o mare doză de curaj și de încredere în sine.

„Baldwin [...], cu mai puțin succes la dictatori, a demisionat, iar Neville Chamberlain i-a luat locul ca prim-ministru. Chamberlain era un om mai practic, mai dur, nerăbdător cu acalmia din relațiile internaționale și încrezător că el o putea alunga»¹⁵.

Deși experiența sa în funcțiile guvernamentale pe care le avusese era legată mai ales de aspectele interne, el a devenit de fapt propriul său ministru de Externe, mai ales după demisia lui Anthony Eden, din februarie 1938¹⁶. Ca și în cazul lui Adolf Hitler, primului-ministru britanic îi plăcea ca dificultățile să fie rezolvate de el personal, putându-se observa faptul că de multe ori nici măcar nu a consultat opinia funcționarilor de la Foreign

¹² Mureșan *et alii* 1984, p. 268.

¹³ Funderburk 1983, p. 68.

¹⁴ Middlemas 1972, p. 1-3, 10, 34-38. *Apud* Funderburk 1983, p. 70.

¹⁵ Taylor 1999, p. 105.

¹⁶ Arnstein 1988, p. 314.

Office, Sir Horace Wilson¹⁷ fiind principalul său consilier pentru relațiile externe. Stilul său de a conduce guvernul contrasta puternic cu cel al lui Baldwin, predecesorul său, el fiind prea puțin preocupat de unanimitate. Deși obișnuia ca adesea să ceară părerea membrilor din Inner Cabinet¹⁸, conducerea sa a fost percepută de mulți ca fiind autoritară, mai ales în politica externă, acolo unde Chamberlain era hotărât să nu lase acest domeniu la decizia funcționarilor Foreign Office-ului sau a secretarului de stat al acestuia¹⁹. Chiar și atunci când l-a contactat pentru prima dată pe Hitler, a făcut-o prin intermediul lordului Halifax, care pe atunci nu era șeful diplomației britanice²⁰. Prin deciziile pe care Chamberlain le-a luat, a devenit

¹⁷ Sir Horace John Wilson s-a născut în anul 1882, școala urmând-o la Bournemouth. A studiat la Școala Superioară de Economie Politică din Londra. În 1900 a devenit funcționar de stat, pentru ca mai apoi să dețină în mod succesiv mai multe funcții. A fost secretar adjunct la Ministerul Muncii, iar între 1921 și 1930 a îndeplinit funcția de secretar permanent în cadrul aceluiași minister. Timp de aproape zece ani, în perioada 1930-1939, a deținut funcția de consilier industrial principal al guvernului britanic. A dovedit o abilitate remarcabilă în cadrul negocierilor, ceea ce a făcut ca el să devină principalul sfătuitor al premierului Neville Chamberlain în domeniul politicii externe. Între 1939 și 1942 a fost șeful permanent al administrației de stat. A devenit efor onorific al Școlii Superioare de Științe Economice din Londra (Gilbert, Gott 1966, p. 474-475).

¹⁸ Membrii guvernului englez pot fi împărțiți în două categorii din punctul de vedere al apartenenței la cabinet, deoarece unii miniștri sunt membri, în vreme ce alții nu. Doar titularii departamentelor cu o importanță sporită și personalitățile marcante, chiar fără a deține conducerea unor asemenea departamente, pot lua parte la consiliile de cabinet. Inner Cabinet reprezintă o formulă și mai restrânsă a cabinetului, fiind format doar din câțiva miniștri și câțiva consilieri de încredere ai primului-ministru, formând „centrul solidarității ministeriale și gardianul gândirii politice”. De exemplu, în timpul crizei cehoslovace au avut loc numeroase întruniri ale cabinetului restrâns, el fiind format din premierul Neville Chamberlain, lordul Halifax, șeful Foreign Office-ului, Sir John Simon, ministrul de Finanțe, și Sir Samuel Hoare, ministrul de Interne. Ultimii doi fuseseră la rândul lor miniștri de Externe astfel că în timpul crizei müncheneze adevăratul guvern al Marii Britanii „consta din primul ministru, ce acționa și în calitate de propriul său ministru de Externe, din ministrul de Externe propriu-zis și din doi foști miniștri de Externe”. Aceștia li se adăugau consilierii oficiali, ei fiind Horace Wilson, Sir Alexander Cadogan și, câteodată, Sir Robert Vansittart (Hauriou 1967, p. 342. *Apud* Tănase Gheorghe 1994, p. 75; Petrescu 1938, p. 191; Colvin 1971, p. 167. *Apud* Funderburk 1983, p. 68).

¹⁹ Farmer 1996, p. 98.

²⁰ Lordul Halifax l-a întâlnit pe Adolf Hitler la 19 noiembrie 1937, la Berchtesgaden, în cadrul unei vizite neoficiale. Explicația prezenței sale în Germania era aceea că venise pentru a vedea o expoziție de vânatoare organizată la Berlin. În cadrul acestei întrevederi, Halifax a caracterizat Germania celui de-al Treilea Reich ca fiind „zidul de apărare al Europei împotriva bolșevismului”, exprimându-și totodată înțelegerea pentru nemulțumirile germane ce existaseră în trecut. Ca un punct de vedere personal, a precizat că unele probleme „sunt destinate spre a fi modificate o dată cu trecerea timpului”, întrucât „Anglia este interesată să vadă că orice schimbare va fi făcută prin intermediul unei evoluții pașnice și că metodele care ar putea cauza disfuncționalități pe termen lung trebuie evitate” (Taylor 1999, p. 113).

fără niciun dubiu un exponent de frunte al diplomației personale în Europa în perioada premergătoare celui de-al Doilea Război Mondial²¹.

Motivația sa era pacificarea continentului european în totalitatea sa, iar convingerea că va izbândi era determinată de speranță, nu de frică²². Cu siguranță că nu a gândit vreodată că Marea Britanie și Franța nu vor putea învinge împreună Germania, iar concesțiile făcute lui Hitler erau privite ca un act de bunăvoință, care, dacă nu era răsplătit cu o atitudine similară, puteau fi retrase oricând²³. Neville Chamberlain a avut însă ghinionul să întâlnească în persoana lui Hitler un oponent diplomatic viclean și greu de „cîtit”, un maestru al bluff-ului și al înșelăciunii. În plus, nu trebuie neglijat faptul că liderul german deținea un as în mânecă, prezentându-se ca un apărător al autodeterminării germanilor austrieci și ai celor din zona sudetă²⁴. În cazul în care partenerii săi de dialog se dovedeau necooperanți, el putea oricând să-i intimideze datorită armatei germane²⁵.

Uimit de succesul neașteptat pe care l-a obținut prin remilitarizarea Renaniei, ceea ce i-a adus un prestigiu sporit în fața germanilor și a ofițerilor din statul major al armatei, Hitler a trecut la înfăptuirea următorului pas al planului său²⁶ de constituire a unui Mare Reich care să dureze cel puțin o

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 112.

²³ *Ibidem*, p. 113.

²⁴ Beck 1989, p. 187.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ În rândul multor cercetători există opinia larg răspândită că Hitler avea realizat un plan amănunțit pe care l-a urmat îndeaproape, prin care urmărea să distrugă ordinea existentă și să creeze un nou sistem. În realitate, oamenii politici sunt mult prea absorbiți de evenimentele în care sunt implicați pentru a putea pune în aplicare în detaliu un plan preconcept. Sistemele de gândire atribuite unor importanți lideri ai lumii sunt de fapt creații ale istoricilor, în cazul lui Hitler fiind mai degrabă sistemele de gândire ale lui Hugh Trevor-Roper, Alan Bullock sau Elisabeth Wiskemann, decât ale conducătorului german. Se pare că Adolf Hitler mai mult a exploatat evenimentele, decât să urmărească planuri coerente *ad literam*, dovadă fiind mai multe evenimente. Se menționează foarte adesea că a existat un complot îndelung premeditat prin care „caporalul austriac” dorea să cucerească puterea, deși, în realitate, nu a existat niciun plan amănunțit de a accede la putere. Hitler nu avea nici cea mai vagă idee cum va ajunge să controleze puterea politică în Germania, ci doar credința sa neabătută că va izbândi. Războiul izbucnit în Europa a fost mai mult o greșeală de calcul decât un conflict planificat, el dorind obținerea unor importante beneficii mai degrabă prin intermediul unor războaie locale, decât printr-unul generalizat. Cucerirea Franței în primăvara-vara anului 1940 a reprezentat o bonificație neprevăzută, iar războiul cu Marea Britanie și Statele Unite a fost o greșeală imensă din perspectiva antibolșevismului exprimat în *Mein Kampf*. Războiul mondial început în 1939 nu a reprezentat deloc o acțiune îndelung premeditată, ci rezultatul unor erori de calcul ce au avut loc în ambele tabere, dovadă fiind faptul că starea înarmării Germaniei în 1939 era departe de a fi corespunzătoare purtării unui mare război. În mod deliberat Hitler a respins „înarmarea în profunzime”, el optând pentru „înarmarea la suprafață”, ceea ce presupunea o forță armată

mie de ani, îndreptându-și atenția către statul austriac. Interzisă atât prin Tratatul de la Versailles, cât și prin cel de la Saint-Germain-en-Laye, alipirea Austriei la Germania reprezenta fără nicio îndoială o misiune mult mai dificilă, întrucât presupunea anexarea unui teritoriu ce aparținea unui stat suveran²⁷. Folosind ca vârf de lance Partidul Național-Socialist Austriac, Anschluss-ul a fost înfăptuit prin intermediul nazistului Seyss-Inquart și definitivat de intrarea trupelor Wehrmacht-ului în Austria, la 12 martie 1938. Reacția Marii Britanii, ca și a Franței de altfel, s-a rezumat la proteste verbale, diplomațiile celor două democrații occidentale luând deja alipirea statului austriac ca pe un *fait accompli*.

După acest eveniment, atât englezii, cât și francezii au susținut pacifismul cu și mai multă convingere, sperând că Adolf Hitler va renunța la atitudinea agresivă după ce își va fi adus toți etnicii germani în granițele celui de-al Treilea Reich²⁸. Marea Britanie nu era deloc dornică să se angajeze să mențină *statu quo*-ul din Europa dunăreană, mai ales că Italia a refuzat să i se alieze în această acțiune, întrucât avea nevoie de sprijinul Germaniei. Oricum, varianta cooptării lui Mussolini, ce își lua astfel revanșa față de Austria prin ajungerea în postura unui Metternich inversat al secolului XX, a dus la demisia lui Anthony Eden din fruntea Foreign Office-ului și la înlocuirea lui cu lordul Halifax, tendințele ultimului spre o politică de liniștire fiind bine cunoscute²⁹. Nu începe îndoială că declarațiile cabinetului englez făcute în Camera Comunelor, la 21 februarie, precum și comunicatul din 11 martie adresat guvernului austriac, prin care se anunța că Marea Britanie nu acordase Austriei nicio garanție și nici nu putea să-i acorde vreo formă de protecție acestei țări, au facilitat misiunea lui Hitler de a aduce germanii austrieci în granițele Reich-ului³⁰. De altfel, era și foarte greu

de prima linie, fără rezerve, dar care putea da lovituri rapide. Având în memorie experiența traumatizantă a Primului Război Mondial, în care Hitler însuși fusese unul dintre combatanți, Führer-ul dorea să evite purtarea unui război general, de uzură, care să epuizeze Germania așa cum o făcuse între 1914 și 1918. El voia, se pare, revenirea la tipul de război purtat de Bismarck în anii '60 și '70 ai secolului XIX, limitat ca timp, dar decisiv din punct de vedere politic. Blitzkrieg-ul era o componentă esențială în politica sa expansionistă, în condițiile în care nici poporul german, nici economia germană nu erau capabile să susțină decât niște campanii militare scurte, dar de o intensitate copleșitoare. Avându-se în vedere imensele resurse care ar fi fost dobândite, ultimul război-fulger planificat era cel împotriva Rusiei, după care Germania se putea angaja într-un conflict global. Până atunci însă, Germania trebuia să evite campaniile prelungite, dar mai ales lupta pe două sau mai multe fronturi importante (Taylor 1999, p. 11, 13, 63, 170-171; Johnson 2003, p. 352).

²⁷ Dreyfus *et alii*, vol. 3, p. 428.

²⁸ Kissinger 2002, p. 271.

²⁹ Le Breton 1996, p. 43.

³⁰ *Ibidem*.

pentru Marea Britanie să fie împotriva Anschluss-ului, în condițiile în care cei mai mulți austrieci au întâmpinat cu entuziasm trupele germane, bucurându-se că se alătură celui de-al Treilea Reich. Singurul aspect imputabil era nu faptul că a fost alipită Austria la Germania, ci modul în care a fost făcută³¹. La rândul ei, Liga Națiunilor nu a avut nicio reacție față de acțiunea prin care unul din statele membre ale organizației de la Geneva fusese înglobat de către un vecin mai puternic³².

În urma discursului ținut de Adolf Hitler la 12 septembrie 1938, premierul britanic a întreprins două călătorii în Germania, la 15 și, respectiv, 22 septembrie, înaintea celei decisive de la München pentru a îndepărta amenințarea unui conflict armat. Pelerinajul său a avut un caracter umilitor, deoarece prima întrevedere între cei doi importanți oameni politici a avut loc la Berchtesgaden, o localitate ce se află în Alpii bavarezi, foarte aproape de granița cu Austria. Din Anglia era nevoie de cinci ore de zbor cu avionul, iar Chamberlain nu a avut de ales, deși era pentru prima dată când călătoria pe calea aerului, acest lucru întâmplându-se când avea 69 de ani. Fiind pe deplin încrezător în capacitatea sa de a stabili desfășurarea evenimentelor, Chamberlain s-a dus practic singur la Berchtesgaden, el nefiind însoțit de niciun specialist de la Foreign Office, de nicio escortă militară sau măcar de un interpret. Deși Hitler a considerat alegerea districtului municipal Bad Godesberg, al orașului Bonn, ca loc de desfășurare a discuțiilor pentru a doua întrevedere, nici acesta nu a reprezentat o variantă convenabilă pentru o călătorie ce se făcea cu plecarea de la Londra, întrucât se afla în landul Renania de Nord-Westfalia. Întrevederea finală, de la München, locul de naștere al Partidului Nazist, reprezenta un loc cu o încărcătură plină de simbolism pe care de obicei și-l rezervă învingătorii³³.

³¹ Farmer 1996, p. 105.

³² După câteva secole în care Casa de Habsburg și Imperiul Austriac reprezentaseră o forță în Europa Centrală și Răsăriteană, la sfârșitul Primului Război Mondial, Austria s-a trezit în postura de putere de mâna a treia în Europa, în vreme ce Viena s-a văzut „transformată dintr-o glorioasă metropolă imperială în capitala secătuită și împuținată a unui stat-reziduu minuscul”. Deși austriecii și-au adus din plin contribuția la efortul de război al celui de-al Treilea Reich, afirmație ce se poate dovedi prin faptul că 1,2 milioane de militari fuseseră furnizați Wehrmacht-ului și mai ales trupelor SS de către fostul stat austriac, iar membrii Partidului Nazist ajunseseră să fie peste 700000 la o populație de numai 7 milioane de locuitori, după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial Austria a reușit să se plaseze în postura inocentă de primă victimă a nazismului. Chiar din primii ani ai epocii postbelice Austria a reușit să-și exorcizeze trecutul, „flirtul” său cu naziștii fiind pur și simplu uitat, în vreme ce responsabilitatea ororilor comise în a doua conflagrație mondială a fost plasată în exclusivitate pe seama Republicii Federale Germania, iar din 1990 pe seama Germaniei unificate, plata pentru daunele morale și materiale revenindu-i acesteia din urmă în întregime (Judt 2008, p. 16, 61; Boia 1998, p. 151-152).

³³ Kissinger 2002, p. 273-274; Gardner 1993, p. 56.

După efectuarea celor două călătorii în Germania, Neville Chamberlain l-a întâlnit din nou pe Adolf Hitler, de data aceasta la München, în 29 și 30 septembrie 1938, acolo unde, de fapt, un directorat format din reprezentanții a patru mari puteri europene a hotărât ca zona sudetă a Cehoslovaciei, populată în mare parte de etnici germani, să fie atribuită Germaniei. Acordul de la München semnat de cele patru puteri în dimineața zilei de 30 septembrie prevedea ca evacuarea zonei sudete de către autoritățile cehoslovace să înceapă chiar de a doua zi și să se termine pe 10 octombrie. Era prevăzut dreptul de opțiune atât pentru stabilirea în zona cedată, cât și plecarea din aceasta, dar doar pentru o perioadă de 6 luni. În cadrul unei declarații separate, Chamberlain și Hitler au recunoscut acest acord, plus tratatul naval anglo-german din 1935, ca reprezentând simbolul dorinței celor două popoare, englez și german, de a nu mai lupta unul împotriva altuia³⁴. Statele Unite ale Americii nu au participat, iar Uniunea Sovietică nu a fost invitată la această importantă conferință din capitala Bavariei, în vreme ce reprezentanții Cehoslovaciei au fost „uitați” prin anticamerele sălilor în care s-au luat deciziile. Fără nicio îndoială, Conferința de la München a reprezentat punctul culminant al *appeasement*-ului³⁵ Marii Britanii și a premierului N. Chamberlain față de revendicările Germaniei, acest moment fiind un punct de turnură în atitudinea diplomației britanice față de Hitler.

³⁴ Dilks 1972, p. 110-111.

³⁵ Termenul *appeasement* provine din francezescul *apaiser*, el însemnând împăciuire, calmare, liniștire sau aplanare a unui conflict. În vocabularul politic englez, *appeasement*-ul are înțelesul de acordare de concesiuni fie datorită slăbiciunii Marii Britanii, fie datorită faptului că reprezenta atitudinea justă pe care trebuia să o adopte pentru a remedia nedreptățile stabilite prin Tratatul de la Versailles. Momentul de apogeu al acestei politici este reprezentat de Conferința de la München, acolo unde Marea Britanie și Franța au consimțit dezmembrarea Cehoslovaciei și intrarea Europei Centrale sub dominație germană. După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, oprobiul față de această politică a fost atât de mare în Anglia și Statele Unite încât el a devenit sinonim cu cedarea lașă în fața forței brute. Fiind luată ca un exemplu negativ, menționarea politicii de conciliere a fost făcută de multe ori pentru a se justifica aplicarea unor politici fără compromis și de rigiditate, cum de pildă au fost cele aplicate în războaiele din Coreea, Vietnam sau în numeroase alte conflicte. Astfel, la 4 aprilie 1986, președintele american Ronald Reagan explica decizia sa de a aproba raidurile aeriene împotriva Libiei conduse de Muammar Qadhafi, întrucât „Europenii, care își aduc aminte foarte bine evenimentele istoriei lor, știu mai bine ca oricine că nu există nici securitate și nici siguranță dacă se încearcă concilierea răului”. Cu toate acestea, conotația peiorativă a termenului este în mare parte nemeritată, deoarece în cadrul teoriilor internaționale tradiționale, mai cu seamă în cadrul școlii realiste, calmarea este considerată o parte importantă a procesului de echilibrare a puterii, în scopul menținerii ordinii și a reducerii incidenței de conflict între marile puteri, mai ales dacă ea este condusă așa cum se cuvine (Beck 1989, p. 161; Evans, Newnham 2001, p. 36; Pearton 1998, p. 24).

Deși decizia lui Chamberlain de a aproba dezmembrarea Cehoslovaciei a fost intens criticată în primul deceniu și jumătate ce a urmat celui de-al Doilea Război Mondial, unele obiecții existând chiar înainte de septembrie 1939 din partea grupurilor anti-*appeasement* din dreapta și stânga spectrului politic britanic, nu poate să nu fie remarcat faptul că exista ceva dreptate în cererile lui Hitler, el nedorind nimic altceva decât aplicarea autodeterminării naționale, principiu de care națiunile Europei Centrale și a celei Răsăritene beneficiaseră după Primul Război Mondial, dar nu și Germania. Zona sudetă ce era revendicată - *Sudetenland* - se afla situată în partea vestică a Cehoslovaciei, chiar la granița cu Germania, fiind populată de peste 3 milioane de etnici germani, ceea ce îl îndreptățea pe Hitler să pretindă acest teritoriu, mai ales că statul cehoslovac era o „invenție” a sistemului de la Versailles³⁶ sau o Austro-Ungarie în miniatură³⁷.

„[...] Cehoslovacia suferea de o maladie malignă chiar în inima sa. În ciuda aparențelor, era un stat al naționalităților, nu un stat național. Doar cehii erau cu adevărat cehoslovaci și chiar ei înțelegeau prin aceasta un stat centralizat cu caracter ceh. Ceilalți - slovacii, maghiarii, rutenii și, mai presus de toți germanii - erau minorități naționale: uneori liniștite, alteori nemulțumite, însă niciodată complet fidele față de ordinea existentă. Cele trei milioane de germani (în general numiți sudeți, deși în mod greșit) erau strâns legați de austrieci prin istorie și prin sânge. Anschluss-ul le-a declanșat o nervozitate de necontrolat. Poate că ar fi fost mai înțelepți dacă s-ar fi mulțumit cu ce aveau: erau cetățeni liberi, deși nu egali, într-o comunitate democratică. Însă oamenii uită de înțelepciune când aud chemarea naționalismului. Marele stat german - puternic, unit, naționalist - se afla chiar lângă frontierele lor. Verii lor austrieci tocmai li se alăturaseră”³⁸.

Încă din 1925, atunci când aliații din Primul Război Mondial au înțeles că prin aplicarea principiului de autodeterminare națională în Europa

³⁶ Boia 2010, p. 113.

³⁷ Crearea Cehoslovaciei a reprezentat punerea în aplicare a ideii de a regrupa popoarele slave din Boemia și Slovacia, deși ele nu mai avuseseră o istorie comună de mai bine de zece secole. Faptul că un slovac, Tomas Masaryk, a îndeplinit funcția de președinte al Consiliului Național Ceh, nu a făcut altceva decât să faciliteze apariția statului cehoslovac, cu o formă stranie, deșirată, ce se înfigea adânc în coasta Germaniei la vest, în timp ce la est se învecina cu România. Bazat pe uniunea dintre cehi și slovaci, noua construcție statală avea numeroase minorități, multe dintre ele aparținând statelor revizioniste. Conform statisticilor oficiale cehoslovace din anul 1930, minoritățile reprezentau 33,09% din totalul întregii populații de 14479565 locuitori. Fără nicio îndoială că cei mai numeroși erau germanii, grupați în regiunea sudetă, și care cu un număr de 3231688 locuitori reprezentau 22,32%. Sudul părții slovace era populat în mare parte de maghiari, ei reprezentând 4,78%, cu o populație de 691923 locuitori. Urmau rutenii, cu 549169 locuitori (3,79%), evreii, cu 186642 locuitori (1,29%) și polonezii, ultimii cu o populație de 81737 locuitori (0,57%) (Rothschild 1974, p. 89; Le Breton 1996, p. 19-20).

³⁸ Taylor 1999, p. 123.

Centrală și Răsăriteană nu au făcut altceva decât să păstreze numărul oamenilor care trăiau sub stăpânire străină, singura diferență fiind faptul că în loc să fie cuprinși în Imperiul Austro-Ungar, erau răspândiți în mai multe state naționale, Lloyd George îi scria lui Woodrow Wilson că:

„Nu concep o cauză mai importantă pentru declanșarea unui viitor război decât situația în care poporul german, care a dovedit clar că este una dintre cele mai puternice și mai viguroase rase din lume, este înconjurat de o serie de state mici, multe dintre ele populate de oameni care până acum nu au reușit niciodată să aleagă singuri un guvern stabil, dar fiecare dintre ele conținând mase largi de germani care insistă să obțină unirea cu țara unde s-au născut”³⁹.

Mai mult decât atât, nu trebuie uitat faptul că britanicii au considerat în toată perioada interbelică că tratatele semnate în cadrul Conferinței de Pace de la Paris nu erau nici sacrosante, nici definitive, ele trebuind să fie corectate prin negocierea de noi acorduri. Totodată, ei erau conștienți de faptul că deciziile luate în anii 1919 și 1920 au fost puternic influențate de cerințele de asigurare a securității Franței, ceea ce a dus atât la interzicerea Anschluss-ului, cât și la lăsarea în Cehoslovacia a peste 3 milioane de germani⁴⁰.

Numele lui Neville Chamberlain este astăzi în mod indisolubil legat de politica de conciliere, iar aceasta din urmă, datorită eșecului ei de a menține pacea și a izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, nu este privită cu ochi buni. Conciliatorii sunt socotiți ca fiind direct răspunzători de începerea războiului, iar Chamberlain este socotit vinovatul numărul unu. Cu toate acestea, începând cu anul 1960 consensul între istorici a dispărut, unii dintre ei având o imagine mult mai favorabilă despre politica de împăciuire promovată de liderul britanic. Cu siguranță nu va fi niciodată doar o singură interpretare a Münchenului, chiar dacă oamenii implicați în acest eveniment nu mai sunt demult. În urma studiilor, o parte a cercetătorilor, așa-ziii „revizioniști”, au fost de părere că în anii 1937 și 1938, Chamberlain nu avea altă opțiune decât concilierea, cu excepția războiului, firește, dar nimeni din Marea Britanie în perioada interbelică „nu a putut câștiga capital electoral fluturând steagul și cântând cântece de luptă”⁴¹, întrucât societatea engleză era profund pacifistă. În rapoartele întocmite în luna octombrie, atât William Strang, șeful Departamentului Central al Foreign Office-ului, cât și Sir Alexander Cadogan, subsecretar permanent în cadrul aceluiași minister, iar mai apoi și Gladwyn Jebb, secretarul privat al lui Cadogan, au ținut să scoată în evidență că ar fi fost o

³⁹ Baker 1922, p. 450. *Apud* Kissinger 2002, p. 208.

⁴⁰ Pearton 1998, p. 20.

⁴¹ Farmer 1996, p. 15.

greșeală ca Marea Britanie să facă pe polițistul continentului, această postură neducând decât la favorizarea unui război general în Europa, de pe urma căruia ar fi profitat doar Uniunea Sovietică⁴².

Respingând caracterizarea ortodoxă dată politicii lui Chamberlain, istoricii revizionişti au accentuat ideea că Münchenul a fost perceput în acea vreme ca o realizare remarcabilă, ca un eveniment diplomatic ce a salvat Europa și lumea de un nou război, Chamberlain fiind felicitat de lideri politici proeminenți. Astfel, imediat ce a auzit de deciziile luate la München, F. D. Roosevelt l-a laudat pe Chamberlain, caracterizându-l ca fiind un „strașnic om”⁴³. Mai târziu, când politica de conciliere a început să aibă o imagine proastă, americanii s-au bucurat că nu au fost și ei acolo, Roosevelt evitând astfel să-și adauge și o controversă legată de politica externă la multiplele sale probleme de ordin intern⁴⁴. Primul-ministru al Canadei a fost și mai laudativ în mesajul său, el afirmând că:

„Dați-mi voie să exprim calde felicitări din partea poporului canadian și în același timp expresia recunoștinței lui, care se face simțită de la un cap la altul al dominionului. Colegii mei și membrii guvernului nutresc aceeași admirație nețărnută ca și mine pentru serviciul pe care l-ați făcut omenirii”⁴⁵.

Premierul australian a ținut să-și arate și el gratitudinea pentru cele decise în capitala Bavariei, laudele sale nefiind cu nimic mai prejos decât cele ale omologului său din Canada:

„Colegii și cu mine dorim să exprimăm cele mai calde felicitări pentru rezultatul negocierilor de la München. Australienii împreună cu toate popoarele din Imperiul Britanic vă datorează o mare recunoștință pentru eforturile neîncetate de menținere a păcii”⁴⁶.

Aceste aprecieri au venit nu doar de peste hotare, ci și din partea politicianilor și a opiniei publice britanice. Ambasadorii Marii Britanii din toate marile capitale europene au fost de acord cu *appeasement*-ul în 1938, acest lucru fiind valabil și în rândul înalților funcționari din cadrul Foreign Office-ului, inclusiv Sir Alexander Cadogan⁴⁷. Atunci când Chamberlain a anunțat în Parlament că îl va întâlni din nou pe Hitler, de data asta la München, a fost aclamat în Camera Comunelor, fiindu-i binecuvântată misiunea, pentru ca la întoarcere să i se asigure la Londra o primire triumfală.

⁴² Lammers 1973, p. 844.

⁴³ Taylor 1999, p. 152.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Kissinger 2002, p. 275.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Dilks 1972, p. 198.

„Niciun învingător de pe câmpul de luptă nu s-a întors acasă împodobit cu mai splendizi lauri decât a făcut-o domnul Chamberlain ieri de la München”⁴⁸.

Deși au existat și ziare care au criticat deciziile luate la München, acestea fiind *The Daily Worker*, *Reynolds News*, *The Manchester Guardian* și *Daily Herald*, majoritatea covârșitoare a cotidienele britanice atât locale, cât și centrale, au aprobat acțiunea lui Chamberlain⁴⁹. Dintre personalitățile proeminente ale vieții politice, doar Winston Churchill, Hugh Dalton, Ernest Bevin și Josiah Wedgwood au fost aceia care au criticat *appeasement*-ul din timpul războiului sau chiar din perioada premergătoare zilei de 1 septembrie 1939⁵⁰.

Cu siguranță că este greșită ideea conform căreia există o singură versiune ce poate fi acceptată privind Conferința de la München, aceea că Chamberlain, din naivitate sau lașitate, a adoptat în mod greșit o politică de conciliere față de agresivitatea lui Hitler, el neobținând mai apoi nici pacea, nici onoarea pentru concesiile făcute⁵¹. Cercetătorii care s-au pronunțat pentru această idee au avut însă șansa de a privi detașat evenimentele, cu avantajul pe care îl oferă distanța temporală, ei știind totodată cursul evenimentelor după adoptarea concilierii, ceea ce nu a fost cazul liderului conservator. Istoricii revizionști au reliefat impactul avut de constrângerile militare, economice și politice în limitarea opțiunilor diplomatice la care putea apela premierul britanic⁵², el însuși descriindu-se în vizita la Hitler din 15 septembrie ca fiind „o persoană chemată să joace poker cu un gangster, dar fără a avea cărți în mână”⁵³. Pentru P. Schroeder, Münchenul nu a reprezentat deloc o greșeală de calcul individuală sau o imprudență, ci expresia limitării opțiunilor diplomatice pe care britanicii le aveau în acea vreme⁵⁴.

Într-adevăr, situația Marii Britanii atât în Europa, cât și în lume era mult mai complexă decât părea la o primă vedere. William Strang, cel care îl însoțise pe Chamberlain în vizitele de la Berchtesgaden și München, într-un document datat 10 octombrie 1938, a trecut în revistă circumstanțele externe, care, împreună cu dezarmarea unilaterală a Marii Britanii, au contribuit la slăbirea și la complicarea situației acestei țări în lume.

În raportul său, Strang a prezentat avantajele pe care reprezentanții celui de-al Treilea Reich le-au avut față de omologii lor britanici. Astfel,

⁴⁸ Beck 1989, p. 179.

⁴⁹ Farmer 1996, p. 118.

⁵⁰ Beck 1989, p. 163.

⁵¹ *Ibidem*, p. 161.

⁵² *Ibidem*, p. 167.

⁵³ Feeling 1946, p. 364.

⁵⁴ Schroeder 1976, p. 242.

Germania era dominată de un spirit pangermanist și nu avea nicio putere la granițele sale sudice și estice care să i să poată opune, întrucât bolșevismul slăbise Rusia și împiedicase reînvierea mișcării panslaviste, ceea ce ar fi echilibrat puterea germană. Formarea Ligii Națiunilor și identificarea sa cu *statu quo*-ul post-Versailles a contribuit din plin la o apropiere între statele nemulțumite de deciziile luate în capitala Franței, la lipsa unui spațiu de manevră pentru diplomația britanică, precum și la existența posibilității ca Marea Britanie să lupte simultan cu Germania, Japonia și Italia, iar aceasta pentru apărarea unei doctrine abstracte și nu a interesului național. În plus, șeful Departamentului Central al Foreign Office-ului intuia că utilizarea aviației în următorul război va avea efecte însemnate asupra forței maritime, care erau greu de definit exact, dar care, cu siguranță, nu puteau fi decât nefavorabile. Nu în ultimul rând, era scos în evidență faptul că refacerea Germaniei a coincis cu slăbirea Franței, astfel că sprijinul francez pentru aliații săi estici nu mai era posibil⁵⁵.

Politica de conciliere adoptată în 1938 a fost justificată din mai multe motive, printre acestea putându-se enumera teama și oroarea populației insulelor britanice față de un nou război⁵⁶, nepregătirea militară a Marii Britanii, temerile pe care un conflict prelungit le-ar putea avea asupra economiei britanice și a Imperiului Britanic, izolaționismul dominioanelor și al Statelor Unite, nesiguranța dată de Franța, neîncrederea și teama generate de Uniunea Sovietică și de regimul său comunist⁵⁷.

Un alt aspect ce nu putea fi deloc neglijat era faptul că arhipelagul britanic era extrem de vulnerabil față de eventualele bombardamente germane, perspectiva fiind cu adevărat înspăimântătoare⁵⁸. Această amenințare era cu atât mai gravă cu cât apărarea civilă a Marii Britanii era

⁵⁵ Lammers 1973, p. 832.

⁵⁶ Prestigiosul cotidian *The Times* a avut un rol important în sprijinirea politicii oficiale de conciliere a Germaniei, în paginile acestui ziar scoțându-se în evidență caracteristicile războiului modern care făceau ca pierderile umane și materiale să fie atât de ridicate încât nu putea fi niciun câștigător cu adevărat (Foster 1981, p. 441, 451).

⁵⁷ Beck 1989, p. 167.

⁵⁸ Pentru a ne forma doar o idee despre cum estimau britanicii efectele pe care bombardamentele germane le puteau avea, este indicat să spunem că, la 13 aprilie 1939, ziua în care Marea Britanie se implica tot mai mult în politica Europei Răsăritene prin acordarea de garanții Greciei și României, Ministerul Sănătății de la Londra trimitea un milion de formulare de deces autorităților locale. Pe baza acestora, au început să fie făcute coșciuge din carton gros și *papier mâché*, întrucât se apreciască că doar în primele trei luni de război ar fi fost nevoie de 5,5 milioane metri pătrați de scândură în cazul înmormântărilor tradiționale. Calculele făcute de Ministerul Apărării arătau că pierderile umane urmau a fi între 52 și 101 la fiecare tonă de bombe aruncată de inamic, aceasta în funcție de tipul de bombardament executat, de zi, când populația se afla la lucru, sau de noapte, când era acasă (Chamberlin 1972, p. 9. *Apud* Pekić 2008, p. 400).

într-o stare deplorabilă, dispunând doar de 1430 de proiectoare dintr-un total prevăzut de 4128, de 140 de baraje de baloane din 450, în vreme ce la capitolul tunuri antiaeriene erau doar 10% din ceea ce era considerat ca fiind necesar, multe dintre ele fiind modele vechi⁵⁹. În timpul crizei cehoslovace Royal Air Force nu avea mari șanse de a opune o rezistență eficientă în fața unui eventual atac aerian german, Luftwaffe fiind la acea vreme net superioară⁶⁰. Dar probabil că cel mai elocvent aspect al caracterului necorespunzător al apărării civile britanice era faptul că în toată Londra nu erau decât 16 pompe de apă împotriva incendiilor⁶¹. Schimbările survenite în tehnologia militară amenințau să neutralizeze avantajele insularității britanice și supremația sa navală.

În plus, chiar dacă Imperiul Britanic era o structură globală de putere și influență, reprezentând o realizare remarcabilă, era de fapt produsul unor forțe non-recurente și al circumstanțelor. În contrast, puterea națională germană avea la bază un miez etnic indestructibil. Ca atare, Germania putea în mod repetat să solicite puterea, în vreme ce Imperiul Britanic, odată slăbit nu se mai putea reface, riscul unui război fiind în mod clar diferit, avantajată fiind partea germană⁶². Mai mult decât atât, Hitler mai avea un alt mare avantaj, el nefiind distras de chestiunile extraeuropene, în timp ce angajamentele britanice în afara Europei erau ceva obișnuit, în condițiile în care Orientul Mijlociu și Extremul Orient erau considerate zone vitale pentru interesele Marii Britanii.

Avându-se în vedere faptul că Marea Britanie era singura putere europeană și mondială în același timp, dificultățile dintr-o sferă i-au influențat acțiunile în cealaltă, aspect care nu a scăpat consilierilor premierului Chamberlain, unii dintre ei îndemnându-l la prudență în lunile ce au precedat Conferința de la München. Implicarea pe două „fronturi”, în lume și în Europa, era văzută de Sir Alexander Cadogan ca fiind deja prea mult, afirmațiile sale nelăsând niciun dubiu în acest sens: „Nu putem să ne

⁵⁹ Beck 1989, p. 184.

⁶⁰ Comandamentul Avioanelor de Vânătoare avea doar douăzeci și nouă de escadrile mobilizabile, din care doar cinci dețineau Hurricane, în timp ce Spitfire le lipsea cu desăvârșire. Dar și avioanele Hurricane aveau o utilitate limitată, întrucât mitralierele lor nu fuseseră modificate să funcționeze la o altitudine mai mare de 15000 de picioare, ceea ce însemna că nu puteau fi folosite la înălțimi mari. În plus, Germania putea să realizeze o acțiune concentrată de atacare a Angliei, prin aruncarea a 500-600 tone de bombe pe zi pe o perioadă de două luni, în vreme ce Forțele Aeriene Regale Britanice nu puteau riposta decât prin maximum 100 tone de bombe pe zi, iar asta pentru doar maximum trei săptămâni (*ibidem*, p. 184-185).

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Lammers 1973, p. 836.

protejăm interesele din lumea întreagă și să pretindem în același timp să avem o preponderență în treburile Europei”⁶³.

Malcom MacDonald, ministrul britanic pentru Dominioane, la puțin timp după realizarea Anschluss-ului, a ținut să reamintească membrilor Comisiei de Politică Externă importanța pe care o aveau dominioanele în definirea politicii externe britanice. Cu toate că ministrul mai sus amintit nu era adeptul formulării unei anumite politici externe doar pentru a mulțumi dominioanele, el era ferm convins că criza cehoslovacă merita o atenție specială, deoarece, în cazul în care britanicii i-ar fi împiedicat pe germanii din zona sudetă să se unească cu Germania, atunci Canada și Africa de Sud nu ar fi intrat niciodată în război⁶⁴.

Ca și MacDonald, Neville Chamberlain a trebuit să fie atent la opiniile „britanicilor” de peste mări, premierul neputându-și permite un război fără a avea sprijinul întregului imperiu, ceea ce l-a determinat să afirme în fața cabinetului, la 25 septembrie 1938, că:

„Este clar că se formase o situație în care puteam fi implicați într-un lung război. Dacă aceasta s-ar fi întâmplat, era esențial ca să fi intrat uniți în război, atât ca țară, cât și ca imperiu. Ca atare, era de cea mai mare importanță ca orice măsuri am fi luat, să ne raliem întreaga țară și întregul imperiu, precum și să dăm posibilitatea opiniei publice să constate că au fost făcute toate încercările posibile de evitare a conflictului”⁶⁵.

În ziua de 27 septembrie, cu puțin timp înainte de plecarea sa la München, Chamberlain a fost informat că dominioanele erau îngrijorate de tensiunea ce exista la granița germano-cehoslovacă, primii miniștri ai Australiei și Africii de Sud trimițând mesaje prin care au cerut să se facă presiuni asupra cehoslovacilor pentru a ceda în fața pretențiilor teritoriale ale Germaniei⁶⁶. Mai mult decât atât, punctul de vedere exprimat de cei doi șefi de guvern nu reprezenta o atitudine izolată, Commonwealth-ul⁶⁷ fiind practic divizat în legătura cu problema sudetă.

⁶³ *Ibidem*, p. 837.

⁶⁴ Beck 1989, p. 174.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 175.

⁶⁷ Commonwealth of Nations este o organizație internațională alcătuită astăzi din 53 de state independente, foste colonii și teritorii ale Imperiului Britanic. A fost înființată în 1931, prin Statutul de la Westminster, atunci când a fost recunoscută independența Australiei, Canadei, Noii Zeelande și Africii de Sud. Având o populație de peste un miliard de persoane, organizația este condusă de o Commonwealth Conference, aici reunindu-se prim-miniștrii statelor membre. Apartenența la Commonwealth este exprimată prin libera voință a statelor, coroana britanică fiind cea care le unește în mod simbolic. Irlanda s-a retras în 1949, Africa de Sud în 1961 (a revenit însă în 1994 după căderea regimului de *apartheid*), Pakistanul în 1972 (a revenit în 1989), iar Fiji în 1987. Din patru în patru ani au loc Jocurile Olimpice ale Commonwealth-ului, ultimele fiind organizate la New Delhi, în

De asemenea, premierul britanic a trebuit să țină cont și de situația din Extremul Orient, acolo unde Japonia atacase China încă din 1937. În condițiile în care din punctul de vedere al populației sau al intereselor economice mai mult de jumătate din Imperiul Britanic se afla la est de Canalul Suez, Chamberlain era complet îndreptățit să se întrebe care ar fi fost atitudinea Japoniei față de interesele britanice din Asia, în special din China, în condițiile în care Foreign Office-ul ar fi adoptat o politică hotărâtă față de Germania. Astfel, exista posibilitatea ca japonezii să exploateze oportunitatea oferită de un conflict anglo-german sau chiar ca aceștia să se alăture în mod activ de partea lui Hitler⁶⁸. Luarea în calcul a situației din Asia de Sud-Est nu era deloc o idee deplasată, avându-se în vedere atât criza manciuriană din 1931⁶⁹, cât și declarația lui Chamberlain din 1934, în calitate de ministru de Finanțe, în care acesta arăta că Marea Britanie nu-și poate permite un conflict militar simultan cu Germania și Japonia⁷⁰. În luna februarie a anului 1938, temerile britanicilor au fost din nou confirmate, germanii recunoscând statul marionetă Manchuko, pentru ca trei luni mai târziu să-și recheme consilierii militari din China. În contrapondere, la 14

2010, în vreme ce ediția din 2014 a fost organizată de Glasgow. Apartenența Marii Britanii la NATO și UE au dus însă la îndepărtarea ei de zona tropicală, astfel că schimburile comerciale cu țările Commonwealth-ului reprezintă doar 10% din comerțul exterior britanic (Palmowski 2005, vol. I, p. 202; Anghelescu Irimia 2002, p. 47; Vaïsse 2008, p. 76-77).

⁶⁸ Beck 1989, p. 175.

⁶⁹ Prima provocare serioasă a Ligii Națiunilor a venit dintr-o parte total neașteptată, din Extremul Orient, atunci când la 18 septembrie 1931 forțele japoneze au ocupat Manciuria, care, teoretic, era teritoriu chinez. Singura putere europeană care putea avea un cuvânt de spus în această criză era Marea Britanie, dar britanicii nu-și puteau permite întreruperea comerțului cu Japonia în punctul culminant al crizei economice mondiale, atunci când Banca Angliei fusese deja silită să renunțe la etalonul-aur. În plus, Tratatul Naval de la Washington consfințise supremația locală a Japoniei în Extremul Orient, situație recunoscută de britanici atunci când aceștia au amânat construirea unei baze militare la Singapore. Guvernul de la Londra a acordat mai multă importanță restaurării păcii în această regiune, decât demonstrării unei rectitudini morale, de condamnare a Japoniei, care nu ar fi avut niciun rezultat practic. Comisia Lytton a arătat că multe din nemulțumirile japoneze erau justificate, dar a condamnat Japonia pentru recurgerea la forță înainte de epuizarea mijloacelor pașnice. Chiar dacă Japonia s-a retras din Liga Națiunilor în semn de protest, se poate spune că politica britanică a reușit, deoarece pacea s-a restabilit între Japonia și China în anul 1933, iar chinezii s-au resemnat cu pierderea Manciuriei pe care de fapt nu o mai controlau de câțiva ani buni. În anii care au urmat, criza manciuriană a beneficiat de o atenție sporită, fiind considerată prima „trădare” decisivă a Ligii Națiunilor, venită în mod special sub impuls britanic. De fapt, britanicii limitaseră un conflict, conducându-l spre un final, ceea ce i-a făcut să-și consolideze preferința lor pentru conciliere în detrimentul securității (Taylor 1999, p. 60).

⁷⁰ Beck 1989, p. 176.

septembrie, premierul japonez Kono Fumimaro, și-a exprimat solidaritatea sa cu Germania în criza cehoslovacă⁷¹.

În luarea deciziei de la München a fost importantă și atitudinea Statelor Unite ale Americii. În urma unei întâlniri a lui Sir Ronald Lindsay, ambasadorul britanic de la Washington, cu F. D. Roosevelt, ce a avut loc la 19 septembrie, Chamberlain a aflat că tot ce putea obține Marea Britanie de la americani era doar o neutralitate binevoitoare. Opinia publică de peste Ocean era profund izolaționistă, iar trimiterea de trupe în Europa nu era posibilă, chiar dacă atitudinea personală a președintelui american era împotriva lui Hitler și a celui de-al Treilea Reich⁷².

Se poate observa faptul că momentul Münchenului a reprezentat apogeul politicii de conciliere a lui Chamberlain, dar și transformarea într-un cap de linie pentru strategia lui Hitler. Dacă până atunci liderul german avusese un atu de partea sa în fața țărilor democratice - vinovăția Franței și Marii Britanii pentru nedreptățile de la Versailles -, din toamna anului 1938 el nu a mai putut apela decât la forța brută pentru a obține avantaje⁷³. Mai mult decât atât, în cadrul conferinței din capitala Bavariei, Hitler a beneficiat și de ultimul strop de bunăvoință pe care Marea Britanie îl putea acorda Germaniei. Chiar dacă *appeasement*-ul a continuat să existe și după München, fiind de fapt o politică cu o largă bază de sprijin atât în interiorul cabinetului, cât și al Foreign Office-ului, Chamberlain a trecut în paralel la punerea în practică a unui vast program de înarmare⁷⁴. În 1938 și 1939, cheltuielile militare ale britanicilor au crescut în mod spectaculos, ceea ce demonstrează că ei nu mai era dispuși să acorde noi concesii lui Hitler⁷⁵.

Cheltuielile estimate pe reînarmare ale Marii Britanii (în milioane lire sterline)

Anul	Trupele de uscat	Marină	Aviație
1935	8,5	24,2	9,9
1936	12,5	29,6	18,6
1937	21,4	41,0	39,3
1938	44,3	63,2	66,0
1939	67,6	82,9	109,9

Sfidând înțelegerea din toamnă, armata germană a ocupat la 15 martie 1939 și restul teritoriului ceh rămas în urma Acordului de la München,

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, p. 178.

⁷³ Kissinger 2002, p. 276.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Thomas 1983, p. 554.

precum și în urma satisfacerii pretențiilor teritoriale ale Poloniei și Ungariei. A fost creat Protectoratul Boemiei și Moraviei, în vreme ce Slovacia se proclamase independentă doar cu o zi înainte deși, în realitate, era un satelit german⁷⁶. A fost picătura care a umplut paharul, deoarece distrugerea Cehoslovaciei⁷⁷ nu avea nicio logică, arătând în același timp că „Hitler evada din orice grilă rațională și voia războiul cu orice preț”⁷⁸. Invadarea teritoriului ceh a reprezentat un moment de cotitură, întrucât Germania demonstra că aspiră la dominația întregii Europe și nu la punerea în practică a principiului de autodeterminare națională.

„Gafa lui Hitler a fost nu atât încălcarea principiilor istorice ale echilibrului, cât mai ales nerespectarea premiselor morale ale politicii externe postbelice pe care o duceau englezii. El a întrecut măsura atunci când a înglobat populații negermane în Reich, violând astfel principiul autodeterminării, în numele căruia fuseseră tolerate toate abuzurile unilaterale anterioare. Răbdarea Marii Britanii nu era nelimitată, după cum nu era rezultanta unui caracter național slab; în cele din urmă, Hitler întruchipase definiția în cheie morală pe care o dădea opinia publică britanică conceptului de agresiune, chiar dacă guvernul englez avea o altă părere. Însă după câteva zile de ezitări, Chamberlain și-a acordat politica în concordanță cu opinia publică de la el din țară. Din acel moment, Marea Britanie avea să i se opună lui Hitler nu ca

⁷⁶ La o primă vedere, Cehoslovacia părea un stat democratic ce fusese dezmembrat în mod arbitrar de Hitler, dar în realitate era un stat al naționalităților, creat din inițiativa cehilor și menținut printr-o autoritate cehă. Slovaci nu au fost niciodată considerați parteneri egali, iar dorința acestora de autonomie a creat un curent subteran contestatar ce a izbucnit după Conferința de la München. Deși nu el a fost creatorul acestui curent de opinie, Hitler a încurajat tendințele autonomiste ale slovacilor, așa cum o făcuse și cu austriecii germani și germanii sudeți. Decizia luată în capitala Bavariei nu a făcut altceva decât să alimenteze mișcarea autonomistă, dar guvernul de la Praga a intervenit în forță și a desființat guvernul autonom slovac. Adolf Hitler a fost luat prin surprindere de apariția acestei noi crize, dar nu putea să le ofere cehilor oportunitatea de a-și reface prestigiul ce fusese serios șifonat la München. Germania a recunoscut în grabă independența Slovaciei, în vreme ce restul teritoriului ceh avea o soartă mai mult decât incertă. Mai degrabă, intrarea trupelor germane în Cehia a fost determinată de evoluția evenimentelor din Slovacia, decât să reprezinte o campanie minuțios planificată. În plus, Hitler nu și-a considerat deloc acțiunea sa ca fiind una neobișnuită, în condițiile în care Boemia făcuse parte secole de-a rândul din Imperiul Romano-German, din Confederația germană între 1815 și 1866, pentru ca ulterior să fie legată de Austria până în 1918. Se poate astfel observa că independența și nu subordonarea reprezenta noutatea pentru această regiune (Taylor 1999, p. 159-160).

⁷⁷ Încă de pe vremea lui Tomas Masaryk, cehii au considerat Cehoslovacia ca fiind un stat unitar cu un singur popor, respingând varianta ce folosea o cratimă în numele statului. Slovaci au contestat punctul de vedere al cehilor, ei reușind să-și impună propria lor percepție în octombrie 1938, după Conferința de la München, atunci când autoritatea cehă fusese în mare parte distrusă (Taylor 1965, p. 439).

⁷⁸ Kissinger 2002, p. 276.

să justifice teoriile istorice ale echilibrului, ci pur și simplu fiindcă nu mai putea să aibă încredere în el”⁷⁹.

Dacă până atunci Chamberlain acceptase revendicările lui Hitler, întrucât Germania fusese tratată mult prea dur la Versailles, fiindu-i refuzată aplicarea principiului de autodeterminare, după crearea Protectoratului Boemiei și Moraviei au fost înglobați negermani în Reich, mai precis cehi, ceea ce era ceva cu totul nou și de neacceptat pentru britanici. Înaintarea Germaniei către est a perturbat grav echilibrul de putere din Europa, mai ales că și alte state răsăritene au făcut concesii Germaniei, aici putând fi menționată atât cedarea de către Lituania a orașului Memel cu întreg teritoriul său, cât mai ales încheierea acordului economic româno-german din 23 martie 1939 care a instituit o preponderență germană asupra economiei României.

Frank Ashton-Gwatkin, șeful Secției Economice a Foreign Office-ului, a fost de părere că triumful Germaniei asupra Cehoslovaciei la München a fost probabil unul din evenimentele decisive ale istoriei ce a reconstituit un imperiu al Europei Centrale ce nu mai existase de la Reformă încoace⁸⁰. În continuare, înaltul demnitar de la Foreign Office prevedea extinderea mai departe a puterii germane în Ungaria, România și Bulgaria, doar Iugoslavia, Grecia și Turcia având posibilitatea de a rezista, cu condiția primirii unui sprijin extern. Și în privința Poloniei, Aston-Gwatkin era sceptic, problema pe care această țară o avea cu minoritățile făcea ca ea să aibă șanse mult mai mari de a deveni un stat vasal Germaniei, decât să facă parte dintr-un grup de state neutre de la Marea Baltică la Marea Neagră⁸¹. La sfârșitul anului 1938 era clar că sistemul de securitate francez fusese un set de iluzii și că dominația germană în Europa Centrală și de Sud-Est era mai presus de orice îndoială. Mergând pe acest raționament, Laurence Collier, șeful Departamentului de Nord din cadrul Foreign Office-ului, făcea constatarea corectă conform căreia Marea Britanie trebuia să renunțe la speranța descoperirii oricărui *point d'appui* în flancul de est al Germaniei⁸². Întregul bazin al Dunării era la picioarele lui Hitler, iar echilibrul de putere în această zonă era schimbat în mod decisiv în favoarea celui de-al Treilea Reich. Dar tot Hitler a fost acela care nu a înțeles că odată depășită limita a ceea ce se putea accepta, atitudinea binevoitoare se va transforma într-o intransigență fără margini, întrucât opinia publică din Marea Britanie nu mai era dispusă să facă noi concesii. Al Doilea Război Mondial se apropia cu pași repezi.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 277.

⁸⁰ Lammers 1973, p. 839.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, p. 850.

De obicei, istoricilor nu le place ce s-a întâmplat, ei dorind întotdeauna ca lucrurile să fi fost altfel. Deși au trecut mai bine de șaptezeci de ani de la întrunirea lui Chamberlain, Daladier, Hitler și Mussolini la München, nici acum ultimul cuvânt nu a fost spus, existând cercetători care consideră conciliatorismul ca fiind o politică greșită prin care Marea Britanie a sacrificat Cehoslovacia doar pentru a mulțumi Germania⁸³, în vreme ce alții sunt de părere că aceasta a fost politica potrivită la acea vreme, cel puțin până când Hitler a invadat și restul statului cehoslovac, demonstrând astfel că nu se poate avea încredere în el. Chamberlain a crezut în cuvântul lui Hitler, formându-și părerea că acesta poate fi un partener onest, dar s-a înșelat⁸⁴. Deși istoria nu se studiază la modul condițional, iar întrebările de genul „Ce-ar fi fost dacă ...?” nu-și au rostul într-o analiză istorică⁸⁵, puțini istorici rezistă tentației de a nu-și închipui câteodată și o altă turnură pentru anumite evenimente. În privința Münchenului, este sigur că premierul britanic nu ar fi putut obține mai mult de la Hitler prin negocieri. În cazul în care Chamberlain ar fi adoptat o politică mai hotărâtă, atunci fie Führer-ul ar fi fost îndepărtat de la putere⁸⁶, fie războiul ar fi început încă din 1938⁸⁷.

Nu este datoria istoricului de a spune ce ar fi trebuit să se facă. Singura lui obligație este să afle ce s-a întâmplat și de ce⁸⁸. Această afirmație este valabilă și pentru această perioadă. „Conciliatorii” trebuie înțeleși și nu justificați sau condamnați. Ei nu trebuie catalogați ca fiind stupizi sau lași, deoarece se confruntau cu probleme reale și greu de soluționat, făcând

⁸³ Vezi, spre exemplu, Gilbert, Gott 1966.

⁸⁴ După întrevăderea de la Berchtesgaden, Neville Chamberlain a afirmat despre Hitler că „spune adevărul”, precum și faptul că și-a format opinia că obiectivele lui Hitler sunt strict limitate. Mai mult decât atât, doar cu câteva zile înainte de a avea loc Conferința de la München, șeful guvernului de la Londra afirma cu încredere „că stabilise un anumit grad de influență asupra lui Herr Hitler”. Cei mai mulți politicieni britanici au considerat Germania nazistă până în martie 1939 ca fiind un stat ca oricare altul, implicat în balanța de putere, cu un caracter dictatorial în interior, dar cu o atitudine rațională în relațiile externe. Adolf Hitler a menținut această iluzie atât prin textele documentelor oficiale, cât și prin conversațiile personale pe care le-a avut cu interlocutori englezi în cadrul unor întrevăderi private. Aceștia din urmă au fost mulțumiți să audă asigurările repetate de pace făcute de Führer, precum și decizia luată în învățământul german de a se acorda prioritate studierii englezei față de celelalte limbi străine (Beck 1989, p. 169-170; Arnstein 1988, p. 318).

⁸⁵ „Istoria nu se îndeletnicește cu ceea ce ar fi putut fi, ea studiază numai ceea ce a fost, și ceea ce a fost trebuia să fie” (Xenopol 1914, vol. I, p. 106. *Apud* Tănăsă 1996, p. 90).

⁸⁶ Fiind conștienți de nepregătirea armatei germane pentru un război de mari proporții și temându-se de un conflict prematur, în septembrie 1938 o parte a generalilor germani a pus la cale un complot pentru a-l îndepărta pe Hitler de la putere. Planul lor era însă extrem de riscant și probabil că ar fi dat greș. Succesele diplomatice și militare înregistrate de Adolf Hitler au eliminat însă orice opoziție (O’Neil 1966, p. 163-165).

⁸⁷ Beck 1989, p. 188.

⁸⁸ Taylor 1999, p. 18.

aproape tot ce le-a stat în putință. Prin acțiunile lor, „conciliatorii” și-au dat seama că o Germanie puternică trebuia cumva să existe în Europa, iar evenimentele ulterioare au confirmat acest lucru. În plus, orice politician cu o gândire realistă își dădea seama că anglo-francezii nu puteau interveni în 1933 pentru a-l da jos de la putere pe Hitler sau să alunge armata germană din Renania trei ani mai târziu, deoarece aceste acțiuni nu ar fi reușit altceva decât să-l facă pe Hitler și mai popular în rândul germanilor. Mai mult de atât, adeptilor conciliatorismului le-a fost teamă că o slăbire accentuată a Germaniei ar oferi prilejul instituirii unei dominații rusești în Europa, raționament ce a fost confirmat din plin de evoluția evenimentelor istorice din al Doilea Război Mondial, precum și din perioada postbelică⁸⁹.

Cu toate acestea, anexarea Boemiei și Moraviei la cel de-al Treilea Reich, la 15 martie 1939, plus temerile create în rândul oficialilor britanici că România avea mari șanse să devină următoarea victimă a expansionismului german, au constituit pentru Marea Britanie picătura care a umplut paharul⁹⁰. Până atunci, britanicii consideraseră Münchenul ca fiind un triumf al moralității și nicidecum o capitulare în fața forței⁹¹. Declarațiile date de membrii guvernului de la Londra, dar mai ales discursul lui Neville Chamberlain de la Birmingham, din 17 martie, au avut semnificația unei adevărate revoluții în politica externă a Marii Britanii, deși prezența premierului în acest oraș se datora faptului că el dorea să vorbească locuitorilor despre aspecte financiare și comerciale, dar și despre șomaj⁹². Este important de subliniat că evenimentele din Europa Centrală au dus aceste subiecte pe un plan secund, precum și faptul că afirmațiile premierului reprezentau punctul de vedere al guvernului britanic.

Neville Chamberlain a dorit să-și arate totalul dezacord față de intrarea trupelor germane în Praga, precum și față de transformarea Boemiei și Moraviei în protectorat german. Deși expunerea a avut loc la doar două zile distanță de aceste evenimente, când guvernul britanic nu dispunea decât de informații parțiale și neoficiale, se poate vedea în mod clar o schimbare de atitudine a șefului guvernului de la Londra față de Adolf Hitler și față de politica externă a Germaniei. Negând faptul că invadarea Cehoslovaciei ar fi fost o consecință directă a deciziilor luate la München, șeful guvernului de la Londra a aruncat întreaga vină asupra Führer-ului, în care nu mai avea încredere. Astfel, în fața audienței din Birmingham, au fost reproduse afirmațiile făcute de Hitler atât în particular, cât și în cadrul discursului ținut la Palatul Sporturilor din Berlin prin care se reitera ideea că zona sudetă

⁸⁹ *Ibidem*, p. 17.

⁹⁰ Funderburk 1983, p. 107; Hartmann 2012, p. 14.

⁹¹ Taylor 1999, p. 160.

⁹² Havighurst 1962, p. 277.

reprezentase ultima revendicare teritorială a Germaniei în Europa. Totodată, au fost invocate prevederile Conferinței de la München, care purtau semnătura lui Hitler, prin care atât reprezentanții Germaniei, cât și ai Marii Britanii se obligau ca pe viitor să apeleze la consultări reciproce în cazul apariției diferitelor probleme. Față de situația nou creată în Europa, când trupele germane pătrunseseră în Praga chiar înainte ca președintele cehoslovac să fie primit în audiență și să fie confruntat cu cereri în fața cărora nu putea rezista, Chamberlain și-a arătat deopotrivă decepția și indignarea. Încălcarea principiului autodeterminării naționale prin includerea cehilor în Reich l-a determinat pe Chamberlain să se întrebe pe sine dacă această acțiune nu cumva reprezintă începutul unei încercări de a domina lumea prin forță. Legături și mai strânse în cadrul Commonwealth-ului, o apropiere de Franța, dar și o strângere a rândurilor în interiorul Marii Britanii erau soluțiile preconizate de primul-ministru pentru a salva libertatea concetățenilor săi, dar și stabilitatea Europei. Schimbarea atitudinii față de Germania, dar și determinarea lui Chamberlain se pot lesne vedea din afirmațiile sale care sunt totodată și un avertisment dat lui Hitler:

„[...] ar fi cea mai mare greșeală să-și închipuie cineva că, deoarece socotesc războiul ca un lucru stupid și crud, națiunea noastră și-a pierdut până într-atât energia încât nu ar mai contribui din toate puterile ei la o astfel de aruncare de mânășă [...]. Nu avem motive să ne descurajăm. Națiunea noastră este mare și puternică, cu mult mai puternică decât acum șase luni. Actele de violență și nedreptate aduc cu ele, mai curând sau mai târziu, răsplata lor. Fiecare din aceste incursiuni creează noi primejdii pentru Germania în viitor, iar eu îmi îngădui să profetizez că în cele din urmă ea va regreta amar actul pe care guvernul german l-a săvârșit zilele acestea”⁹³.

A fost introdus serviciul militar obligatoriu⁹⁴, programul de înarmare a fost accelerat, iar la 31 martie guvernul britanic a dat garanții în legătura cu

⁹³ *Argus*, din 19 aprilie 1939. Pentru textul integral al discursului ținut de Neville Chamberlain la Birmingham, vezi: <http://www.ibiblio.org/pha/bb/bb-028.html>, accesat la 18.04.2014.

⁹⁴ Deși Neville Chamberlain a dat repetate asigurări că introducerea serviciului militar obligatoriu nu va fi realizată, acesta a fost proclamat la 27 aprilie 1939, iar inițiativa a aparținut lui Hore Belisha, secretarul de stat pentru Război. Luarea acestei măsuri nu însemna în mod automat că Marea Britanie avea deja o armată puternică, întrucât prevederea se referea doar la bărbații de douăzeci de ani, care urmau a fi instruiți, iar mai apoi înarmați. Era însă o decizie importantă, ce a avut un mare impact în Franța, Polonia sau în alte state europene care căutau sprijinul britanic. Așa cum se știe, a existat întotdeauna în rândul englezilor o aversiune profundă pentru serviciul militar obligatoriu, acesta fiind introdus doar în momente excepționale ale istoriei lor. Exprimarea acestei atitudini față de obligativitatea înrolării nu a lipsit nici în anul 1939, Partidul Laburist și Partidul Liberal opunându-se cu îndârjire proiectului. Partidul Conservator, aflat la putere, a reușit să-și impună punctul de vedere, rezultatul votării fiind 180 contra 143. Referitor la

independența Poloniei, ceea ce reprezenta cu adevărat o schimbare radicală în politica externă britanică, dar și în tonul Foreign Office-ului față de Germania. Atitudinea de conciliere manifestată de britanici din plin față de Hitler a cedat locul unei hotărâri curajoase și iraționale, de a i se opune acestuia cu prima ocazie, indiferent care ar fi fost ea aceea⁹⁵.

Ca o ironie a sorții, dacă aproape în toată perioada interbelică a fost valabilă afirmația lui Sir Austen Chamberlain, făcută în 1925, prin care se susținea cu tărie că „niciun guvern britanic nu va voi și nici nu va putea risca vreodată oasele unui grenadier englez pentru Coridorul polonez”⁹⁶, acum, în primăvara anului 1939, tocmai problemele legate de Polonia au fost cele care au determinat o „nouă epocă” în politica externă britanică, iar mai târziu chiar intrarea în război.

„Marea Britanie a fost profund dezinteresată de Europa Centrală și Răsăriteană până în ultimul an de pace. Când un prim-ministru britanic a declarat că frontiera Marii Britanii se afla pe Rin, el chiar asta voia să spună: Rinul, nu Dunărea. [...] Britanicii erau mai preocupați să se țină deoparte de necazuri decât să le remedieze într-o parte a lumii care, până când un al doilea mare război a devenit iminent, ocupa un loc prea puțin însemnat pe agenda internațională britanică”⁹⁷.

Acordarea de garanții în favoarea guvernului de la Varșovia a fost aspru criticată de o parte importantă a politicienilor britanici, întrucât, dintre toate statele est-europene, Polonia era probabil cel mai puțin pe placul Marii Britanii. Existența unui regim de dictatură militară, cu un puternic caracter antisemit, distanțarea față de Liga Națiunilor, acceptarea expansiunii Japoniei și Italiei, precum și dobândirea de teritorii pe seama Cehoslovaciei reprezentau motive care în mod normal ar fi trebuit să-i țină departe pe britanici. Ministrul de Externe polonez, Józef Beck, era socotit la Londra ca

aversiunea britanicilor față de armată, W. Churchill nota: „Este un fapt curios în legătură cu insularii britanici, cărora nu le place instrucția militară și nu au fost invadați de aproape o mie de ani, și anume că atunci când pericolul se apropie și crește, ei devin tot mai puțin nervoși; când este iminent, ei devin duri; când este mortal, ei sunt neînfricați. Aceste obiceiuri i-au salvat de câteva ori la ananghie”. Ca o curiozitate, serviciul militar obligatoriu nu a fost niciodată extins și în Irlanda de Nord (Churchill 1997, p. 148, 159; Taylor 1965, p. 444, nota 2). Decizia obligativității stagiului militar a fost percepută și de regele Carol al II-lea al României, acesta notând în jurnalul său că: „Din Anglia vești că se îndreptează către o formă vădită de serviciu obligator. Acest lucru, după declarațiile de garanție date zilele trecute, este o adevărată revoluție, cari arată că ea devine din ce în ce mai continentală. Eu văd precis aici mâna Franței. După câte s-a putut afla până azi, forma care se va da acestei recrutări va fi de 4 luni serviciu activ și un total de 4 ani în armata teritorială, e un semn că Marea Britanie se pregătește activ de războiu” (Carol II 1995, vol. I, p. 340).

⁹⁵ Johnson 2003, p. 350.

⁹⁶ Thorne 1968, p. 129.

⁹⁷ Calvoceossi 2003, p. 41.

fiind o persoană în care nu se putea avea deloc încredere, iar garanțiile puteau fi considerate pe bună dreptate ca „un cec în alb” acordat unei țări cu o politică externă necugetată, în condițiile în care Polonia avea prea puțini prieteni la începutul anului 1939, cu excepția, culmea, a Germaniei⁹⁸! Alianța Marii Britanii cu o țară din Europa Central-Răsăriteană era fără precedent în istoria modernă, dar situația în Europa se schimbaseră dramatic, iar Chamberlain a fost nevoit să acționeze în consecință și să facă afirmații care cu doar un an înainte ar fi fost de neacceptat pentru orice britanic.

„În eventualitatea oricărei acțiuni care ar amenința clar independența Poloniei și în cazul în care guvernul polonez ar socoti prin urmare că este în interesul său vital să reziste cu forțele lui naționale, Guvernul Majestății Sale se va simți imediat dator să acorde guvernului polonez tot sprijinul ce-i stă în putință”⁹⁹.

Încălcarea angajamentelor pe care germanii le luaseră anterior, „afacerea Tilea”¹⁰⁰, dar și modificarea radicală a atitudinii opiniei publice din Marea Britanie l-au determinat pe Neville Chamberlain să realizeze o adevărată reorientare de strategie în politica externă, care, transpusă în practică, a însemnat acordarea unilaterală sau împreună cu Franța a unor garanții de independență vizavi de unele state din Europa Centrală și Răsăriteană¹⁰¹.

Cum propunerile față de realizarea unor pacte generale de asistență mutuală cu participarea Marii Britanii, Uniunii Sovietice, Poloniei și României au fost respinse de ultimele două state menționate, întrucât ele nu doreau să provoace Germania, guvernului britanic nu-i mai rămânea nimic altceva de făcut decât să treacă la realizarea unor convenții directe cu Polonia și România. După cum se știe, consecințele asupra politicii Foreign Office-ului au fost din cele mai importante:

⁹⁸ Farmer 1996, p. 129.

⁹⁹ Funderburk 1983, p. 109.

¹⁰⁰ În ziua de 14 martie 1939, cu puțin timp înainte de ajungerea crizei cehoslovace în punctul său culminant, ministrul plenipotențiar al României de la Londra, Viorel Virgil Tilea, s-a prezentat la Foreign Office pentru a-și exprima îngrijorarea față de evoluția evenimentelor dintre Germania și Cehoslovacia. Două zile mai târziu, V. V. Tilea a venit din nou la Foreign Office, de data asta pentru a-i anunța pe oficialii britanici că guvernul de la București are informații potrivit cărora România va fi următoarea victimă a Germaniei. În ziua de 17 martie, ministrul român s-a adresat direct șefului diplomației britanice, comunicând acestuia din urmă că România a primit o notă ultimativă din partea Germaniei prin care se cerea instaurarea unui monopol german asupra exportului românesc. Deși guvernul român a negat vehement aceste afirmații, britanicii l-au crezut pe Tilea, ceea ce a contribuit în mod semnificativ la modificarea politicii externe a Marii Britanii (Funderburk 1983, p. 95-103; Pașcalău 2001, p. 141-145).

¹⁰¹ Funderburk 1983, p. 94.

„Astfel, în eforturile sale de a menține pacea în Europa printr-un sistem de securitate colectivă, guvernul britanic era împins de guvernele polon și român să ia decizii care serveau, ce-i drept, interesele Poloniei și ale României, dar era problematic dacă ele corespundeau și obiectivelor guvernului britanic”¹⁰².

România era considerată de Chamberlain, ca și de Comisia pentru Politică Externă a Cabinetului¹⁰³ de altfel, ca fiind importantă din punct de vedere strategic atât pentru petrolul său, cât și pentru sprijinul pe care-l putea oferi Poloniei. În plus, premierul britanic era conștient de faptul că „stăpânirea acestei țări de către Germania va avea o mare influență în neutralizarea unei blocade navale eficiente”¹⁰⁴. Acordul economic româno-german din 23 martie a constituit un semnal de alarmă pentru guvernul de la Londra, consecința fiind luarea deciziei ca Marea Britanie să acționeze într-un anumit fel în sprijinul României pentru a arăta germanilor că britanicii nu erau complet dezinteresați de Europa Central-Răsăriteană, chiar dacă ei recunoșteau o anumită întâietate a celui de-al Treilea Reich în această regiune. Gestul Londrei nu trebuia să fie neapărat economic, ci mai degrabă politic, ceea ce ar fi constituit sprijinul moral de care românii aveau nevoie pentru a rezista în fața viitoarelor presiuni economice și politice ale Germaniei¹⁰⁵. La 13 aprilie 1939, guvernul britanic întreprindea încă o acțiune total atipică politicii sale externe tradiționale, dând garanții de independență, dar nu și de integritate, pentru România și Grecia¹⁰⁶. Este

¹⁰² Hillgruber 1994, p. 71.

¹⁰³ Comisia de Politică Externă a Cabinetului avea următoarea componență: primul-ministru Neville Chamberlain, Sir John Simon, ministrul de Finanțe, Sir Samuel Hoare, ministrul de Interne, Sir Thomas Inskip, ministrul pentru Dominioane, W. S. Morrison, cancelar al ducatului de Lancaster, viconte Runciman, Lord-Președinte al Consiliului, viconte Halifax, ministrul de Externe, lordul Chatfield, ministrul pentru Coordonarea Apărării și Oliver Stanley, ministrul Comerțului (PROFO, fond 371 *Romania*, dosar nr. 23736/1939, f. 185).

¹⁰⁴ Funderburk 1983, p. 112.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 111.

¹⁰⁶ Garanțiile date acestor trei țări, dar mai ales Poloniei și României, au fost date mai mult cu scopul de a-l intimida pe Hitler, pentru a-l face pe acesta mai moderat, decât din dorința de a avea o valoare practică. Fără îndoială că Chamberlain și colaboratorii săi erau conștienți că nu puteau ajuta niciun Polonia sau România din punct de vedere militar, trimiterea de trupe britanice pentru a lupta în beneficiul acestor țări fiind practic o imposibilitate. Duff Cooper, fost Prim-Lord al Amiralității în anii 1937 și 1938, a dat propria sa explicație în privința acestor garanții: „Dacă am garantat Poloniei, Greciei și României nu am făcut pentru că simțim pentru polonezi, români sau greci o prea particulară tandrețe în comparație cu etiopienii sau albanezii, ci pentru că am înțeles că interesele noastre vitale sunt intim legate de ei și că un act de agresiune contra unuia din ele este un act împotriva tuturor?” (*Le deuxième guerre mondiale*, Paris, 1940, p. 160. *Apud* Bold, Seftiuc 1998, p. 107, nota 17).

important de subliniat faptul că britanicii au luat mai întâi Grecia în calcul, datorită anexării Albaniei de către Italia, includerea României pentru aceste garanții fiind de fapt rezultatul insistențelor Franței care dorea arătarea unei demonstrații de unitate anglo-franceze¹⁰⁷. Prin luarea acestei decizii, în mai puțin de o lună, Marea Britanie și-a modificat în mod radical tradiționala sa politică externă față de Europa Central-Răsăriteană¹⁰⁸.

Până în primăvara anului 1939, guvernul de la Londra nu a acordat prea multă atenție Uniunii Sovietice, dovadă fiind și faptul că Marea Britanie nu a căutat să obțină sprijinul sovietic în timpul crizei cehoslovace, dar garanția dată Poloniei a schimbat în mod radical datele problemei. Britanicii au realizat imediat faptul că nu puteau fi de niciun ajutor polonezilor dacă URSS nu era de partea lor. La 3 aprilie, atunci când garanția dată Poloniei a fost anunțată în Camera Comunelor, politicienii britanici au conștientizat pe deplin importanța pe care o reprezintă sovieticii în transpunerea în practică a acestei decizii de a veni în ajutorul statului polonez. În legătură cu această situație Winston Churchill a afirmat: „Dacă am început să creăm o mare alianță împotriva agresiunii, nu ne putem permite să eșuăm. Vom fi într-un pericol mortal, dacă dăm greș”¹⁰⁹, în vreme ce Lloyd George a fost și mai tranșant în afirmațiile sale: „Dacă înaintăm fără ajutorul Rusiei, vom intra într-o capcană. Ea este singura țară ale cărei arme pot fi utile acolo”¹¹⁰.

Negocierile dintre anglo-francezi, pe de o parte, și sovietici, de cealaltă parte, au avut loc în trei faze. Prima dintre ele a fost cuprinsă între 15 aprilie și 14 mai, a doua între 27 mai și 23 iulie, pentru ca discuțiile finale să fie purtate în luna august, între 12 și 21¹¹¹. Ultima rundă de negocieri a fost și cea mai importantă, delegația britanică ajunsă la Moscova având convorbiri cu negociatorii sovietici conduși de mareșalul Vorosilov¹¹². Cu toate că

¹⁰⁷ Acțiunile agresive ale Italiei în Albania, precum și informațiile ulterioare conform cărora trupele italiene din teritoriul albanez se îndreptau către Grecia, au produs îngrijorare în cercurile Foreign Office-ului, mai ales că în Grecia existau interese și priorități britanice tradiționale. Toate acestea au determinat luarea deciziei de a garanta independența Greciei, mai ales că această țară se afla situată pe ruta comercială a Marii Britanii cu imperiul său. Un articol publicat în *Newsweek*, în ziua de 17 aprilie 1939, intitulat *Duce's Threat to Sea Power Prods British into Action*, arată cum nu se poate mai bine îngrijorarea britanicilor. Dorința guvernului francez ca România să fie inclusă în declarația britanică din 13 aprilie a fost hotărâtoare pentru britanici. Fără doar și poate, cea mai mare contribuție a avut-o premierul francez, ceea ce l-a făcut pe V. V. Tilea să afirme că „Daladier a fost decisiv pentru Chamberlain” (Funderburk 1983, p. 117-118; Thorne 1968, p. 132).

¹⁰⁸ Quinlan 1977, p. 46.

¹⁰⁹ Taylor 1965, p. 445.

¹¹⁰ Taylor 1999, p. 176.

¹¹¹ Taylor 1965, p. 447.

¹¹² Misiunea anglo-franceză a plecat spre Uniunea Sovietică la 5 august, sosirea în portul Leningrad făcându-se cinci zile mai târziu. Călătoria spre Moscova a fost reluată cu trenul a doua zi, pentru ca discuțiile între cele două părți să debuteze pe 12 august, într-o zi de

Chamberlain era conștient de faptul că existența celor două regimuri - nazist și comunist - era la fel de nocivă pentru democrațiile occidentale, el nu avea cum să neglijeze faptul că întreținerea de către sovietici a unui front de Răsărit contra Germaniei era de o importanță vitală în strategia politică și militară a Occidentului¹¹³. În același timp, presupunerea britanică pentru o lungă perioadă de timp a fost aceea că o apropiere între Germania și Uniunea Sovietică este imposibilă, aceasta dacă se ținea cont de ostilitatea ideologică dintre nazism și comunism¹¹⁴. Stalin a speculat însă cum nu se poate mai bine situația favorabilă în care se afla diplomația sovietică, aceea de a fi curtată atât de anglo-francezi, cât și de germani, liderul de la Kremlin fiind efectiv în august 1939, o perioadă decisivă în diplomația europeană, arbitru al păcii sau al războiului¹¹⁵. Astfel, Uniunea Sovietică a ajuns să negocieze simultan atât cu anglo-francezii, cât și cu germanii, așteptând ca ofertele acestora să-și sporească valoarea, în cele din urmă alegând-o pe cea mai satisfăcătoare¹¹⁶.

Runda de negocieri decisivă, din august, a fost pregătită de discuțiile preliminare pe care ambasadorii britanic și francez din Moscova le-au purtat cu reprezentanții puterii sovietice, astfel că încă din 23 aprilie ei transmiteau la Londra și Paris că guvernele lor vor semna o înțelegere militară cu Uniunea Sovietică, iar mai apoi una politică¹¹⁷. Încercarea anglo-francezilor

sâmbătă. Sir Reginald Plunket-Erle-Drax, un amiral ultraconservator al ierarhiei navale, a fost cel care a condus delegația britanică în negocierile cu sovieticii. Încă de pe atunci s-au făcut multe speculații atât în legătură modul de călătorie, cât și în privința componenței delegației. Au existat voci care au susținut că în mod intenționat Chamberlain a trimis un amiral ca șef de delegație, deși un general ar fi fost mai potrivit, în vreme ce călătoria cu vasul *City of Exeter* până la Leningrad a fost catalogată ca fiind lentă. Până și ambasadorul britanic de la Moscova a fost îngrozit de statutul scăzut al delegației britanice, care, în opinia sa, ar fi trebuit condusă de însuși Halifax, șeful Foreign Office-ului. Pe de altă parte, documentele oficiale arată faptul că alegerea lui Drax și nu a generalilor John Dill sau Alan Brooke, deși aceștia erau disponibili, a fost făcută deoarece exista teama, justificată de altfel, că războiul putea începe oricând, iar prezența unui general britanic tocmai în Uniunea Sovietică nu era deloc o situație de dorit. În plus, amiralul nu era chiar oricine, el îndeplinind funcția de șef al Royal Naval Staff College, iar la începutul anului fusese implicat în reconsiderarea strategiei navale britanice în Mediterana și în Orientul Îndepărtat. Călătoria nu a fost efectuată pe calea aerului întrucât ofițerii britanici activi nu puteau zbura în avioane militare deasupra teritoriului german în timp de pace, iar singurele avioane civile disponibile erau Hannibals, care erau atât de lente încât ar fi trebuit să aterizeze în Germania pentru realimentare. Călătoria cu trenul ar fi fost și mai periculoasă, în condițiile în care delegațiile britanică și franceză dețineau importante planuri militare (Watt 1989, p. 382; Carley 2000, p. 185. *Apud* Neville 2006, p. 182).

¹¹³ Bold, Seftiuc 1998, p. 97.

¹¹⁴ Neville 2006, p. 181.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ Taylor 1999, p. 179.

¹¹⁷ Neville 2006, p. 181.

de a realiza un acord cu sovieticii trebuia însă să depășească un obstacol serios, acela de a obține pentru Armata Roșie dreptul de a tranzita teritoriul Poloniei sau al României¹¹⁸, plus faptul că sovieticilor li se cerea să intervină pentru a apăra niște țări care câștigaseră teritorii în urma destrămării Imperiului Țarist. În următoarea perioadă de timp, britanicii, dar mai ales francezii, au făcut eforturi disperate pentru a asigura acest drept de tranzit, dar încercările lor s-au soldat cu un eșec. Ca atare, negocierile de la Moscova au fost întrerupte între 17 și 21 august.

În paralel însă, au avut loc tatonări pentru normalizarea relațiilor germano-sovietice, încă din 25 mai Hitler cerându-i lui Werner von der Schulenburg, ambasadorul german de la Moscova, să contacteze oficialitățile sovietice pentru a îmbunătăți colaborarea economică dintre cele două țări, dar cu evitarea discutării problemelor politice¹¹⁹. La 26 iulie, însărcinatul cu afaceri Gheorghi Astahov, într-o discuție avută la Berlin cu expertul economic Schnure, a fost surprins să audă că germanii erau de părere că nu erau probleme fundamentale de rezolvat în relațiile germano-sovietice¹²⁰. Ideea alianței cu Rusia în politica externă germană era pe cale să fie reînnoțată¹²¹. În urma contactelor diplomatice secrete dintre Uniunea

¹¹⁸ Încă din 21 martie, atunci când a existat propunerea britanică de constituire a unui bloc anglo-franco-sovieto-polonez, guvernul de la Varșovia a respins în mod categoric această variantă, întrucât polonezilor le era teamă că pătrunderea trupelor sovietice pe teritoriul lor va duce la cucerirea țării sau la încurajarea mișcărilor separatiste a ucrainenilor și bielorușilor. Anglo-francezii nu aveau nicio șansă să convingă Polonia să accepte ajutorul militar al Uniunii Sovietice în cazul unui atac german, în condițiile în care polonezii vedeau soluția problemei ca fiind mai rea decât problema în sine. Nici guvernul român nu putea consimți ca teritoriul să-i fie tranzitat de Armata Roșie, deoarece România nu voia nicidecum să ofenseze Germania (Neville 2006, p. 183; Renouvin 1957, vol. II, p. 175. *Apud* Bold, Seftiuc 1998, p. 107, nota 16).

¹¹⁹ Shirer 1969, p. 450. *Apud* Bold, Seftiuc 1998, p. 98.

¹²⁰ Watt 1989, p. 383.

¹²¹ În epoca modernă, relațiile ruso-germane au fost caracterizate de răsturnări spectaculoase, de treceri rapide de la ostilitate la colaborare, ele fiind determinate de diferitele realități geostrategice și geopolitice. Încă din timpul lui Frederic al II-lea, regele Prusiei, s-a conturat în politica externă germană o „direcție rusă”, mai precis ideea încheierii unei alianțe cu Rusia. Una dintre cele mai importante consecințe ale acestei colaborări a fost decizia de împărțire a Poloniei (1772, 1773 și 1795), la care cele două state au participat de fiecare dată. „Direcția rusă” a fost menținută și în timpul lui Otto von Bismarck, dovadă fiind încheierea Alianței celor Trei Împărați, din 1873. Interesele Germaniei și Rusiei țariste se îndreptau însă în direcții diferite, astfel că în timpul Primului Război Mondial cele două imperii s-au aflat în tabere opuse. Lenin a fost cel care a readus cooperarea ruso-germană, decretul asupra păcii deschizând calea negocierilor cu Puterile Centrale. Condițiile impuse în cadrul Conferinței de Pace de la Paris nu au făcut altceva decât să favorizeze colaborarea germano-sovietică, care s-a concretizat la 16 aprilie 1922 prin Tratatul de la Rapallo. Patru ani mai târziu, la 24 aprilie, Gustav Stresseman și N. N. Krestinski au semnat un nou tratat care exprima dorința celor două părți de a consolida relațiile de prietenie. În plus, în ciuda

Sovietică și Germania, pactul Ribbentrop-Molotov a fost încheiat la 23 august 1939, atunci când delegațiile britanică și franceză se aflau în Moscova, iar negocierile erau încă în curs¹²².

Deși ceva știri în legătură cu posibilitatea perfectării unei astfel de înțelegeri ajunseseră la urechile britanicilor, pactul dintre sovietici și germani a produs un șoc profund în Marea Britanie. Cu toate că în momentul de față ne este greu să înțelegem orbirea de care anglo-francezii au suferit în vara anului 1939, la o analiză atentă a situației, Stalin nu putea să aleagă decât varianta colaborării cu Germania. Se adeverește astfel încă o dată afirmația lui Maitland pe care istoricii nu trebuie să o uite niciodată: „Este foarte greu să ne reamintim că evenimentele care acum sunt departe în trecut au aparținut cândva viitorului”¹²³. Liderul de la Kremlin a menținut posibilitatea încheierii unei înțelegeri cu Marea Britanie și Franța până în momentul în care Hitler a „plusat”, oferindu-i câștiguri teritoriale pe seama statelor baltice, a Poloniei și a României, ceea ce nu putea refuza. La eșecul negocierilor de la Moscova dintre anglo-francezi și sovietici au contribuit însă și alți factori care nu pot fi deloc neglijați. Așa cum a mai fost de altfel menționat, anglo-francezii nu i-au putut convinge pe polonezi și români să accepte tranzitarea teritoriului lor de către Armata Roșie, condiție *sine qua non* din punctul de vedere sovietic ca negocierile cu tabăra occidentală să meargă mai departe. Nu trebuie subestimate problemele cu care Stalin se confrunta în Orientul Îndepărtat, acolo unde au avut loc conflicte la frontiera sovietică cu statul marionetă Manchuko. Deși japonezii fuseseră înfrânți de generalul Jukov, în august, la Nomunhan, nu se știa dacă aceștia nu ar fi dorit să profite de pe urma implicării Uniunii Sovietice într-un

diferențelor ideologice, între cei doi dictatori, Stalin și Hitler, a existat întotdeauna o anumită afinitate izvorâtă din faptul că ambii erau adversari ai sistemului versaillez. Pactul de neagresiune a reprezentat punctul culminant al unor contacte ce începuseră chiar la câteva săptămâni după puciul lui Lenin. „Ele fuseseră conduse, în funcție de nevoi, de experți militari, membri ai poliției secrete, diplomați ori intermediari din lumea interlopă. Fuseseră mai strânse în unele perioade decât în altele, dar niciodată întrerupte complet și se caracterizaseră mereu printr-o totală lipsă de considerație față de principiile ideologice proferate cu ostentație de fiecare dintre părți. [...] Timp de două decenii acest flux malefic de schimburi avusese loc în subteran. Acum, în sfârșit, țâșnea la suprafață” (Johnson 2003, p. 353; Constantiniu 1991, *passim*).

¹²² Conform atașatului militar român de la Londra, „Opinia diferitelor cercuri londoneze în această chestiune se poate caracteriza în expresia «purtarea rușilor nu este demnă de un guvern». Dar și mai criticat este faptul că delegațiile militare a două mari puteri - Anglia și Franța - au fost invitate la Moscova să discute cooperarea militară în timp ce guvernul rus trata cu Germania pentru pactul de neagresiune, semnat prin surprindere la 23 august 1939. Acest procedeu este calificat drept „șpionaj nerușinat” (Duțu *et alii* 2001, p. 57. Buletin de informații din 6 septembrie 1939 al atașatului militar naval Gheorghe Dumitrescu, cu privire la situația politică internă și externă a Marii Britanii).

¹²³ Taylor 1999, p. 179.

război european. În plus, pactul Ribbentrop-Molotov, care a fost caracterizat drept un „München sovietic” a avut la bază calcule militare. Uniunea Sovietică s-a găsit într-o situație similară cu cea în care fuseseră Marea Britanie și Franța cu un an în urmă, atunci când aveau nevoie de timp pentru a se reînarma¹²⁴. Nu în ultimul rând poate fi menționată o anumită lipsă de entuziasm a britanicilor în a ajunge la o înțelegere cu Uniunea Sovietică¹²⁵, precum și existența la Londra a unei păreri puțin favorabile despre capacitatea militară a puterii răsăritene. Neville Chamberlain și lordul Halifax și-au dat asentimentul față de începerea negocierilor cu Moscova, dar fără prea multă tragere de inimă, fiind de fapt mai mult forțați de membrii opoziției¹²⁶. Chiar în seara zilei de 23 august, la puțin timp după aflarea veștii că s-a încheiat un pact germano-sovietic, șeful Foreign Office-ului a afirmat: „[...] în înțelegerea noastră cu polonezii, atât noi, cât și ei, nu am pus prea mare preț pe Rusia, așa că situația nu este radical schimbată”¹²⁷.

După încheierea pactului de neagresiune din august lucrurile au început să se precipite, R. A. Butler, subsecretarul de stat din cadrul Foreign Office-ului s-a întors din concediu în ziua de 24 august, Comisia de Politică Externă a Cabinetului s-a întrunit o zi mai târziu după ce aceasta nu mai funcționase din luna precedentă, pentru ca la 25 august Marea Britanie să transforme garanția dată Poloniei într-o alianță militară, cu scopul de a-l intimida pe Hitler¹²⁸. Este greu de spus dacă încheierea unei alianțe anglo-sovietice ar fi reușit să împiedice izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, dar cu siguranță că eșecul realizării sale a contribuit din plin la declanșarea acestuia¹²⁹.

¹²⁴ Neville 2006, p. 189.

¹²⁵ Taylor remarcă cu umor într-una din cărțile sale că: „în fapt, guvernul britanic nu era interesat de o serioasă cooperare militară cu Rusia Sovietică, urmărind doar să deseneze pe zid un drac roșu, în speranța că asta îl va speria pe Hitler” (Taylor 1999, p. 197).

¹²⁶ Grupurile din cadrul Partidului Laburist susțineau principiul alianței cu Uniunea Sovietică, unele datorită raționamentelor de ordin militar, iar altele datorită principiului socialist. Argumentul practic era mai presus de orice, o simplă privire aruncată asupra hărții Europei Răsăritene fiind de ajuns. Nici opinia publică nu a rămas insensibilă la aceste argumente. Există chiar și dovezi că funcționarii Foreign Office-ului au purtat negocierile cu sovieticii mai mult pentru a liniști opinia publică, decât pentru a realiza ceva concret. Solicitarea lui Anthony Eden de a conduce o misiune specială la Moscova a fost respinsă de Chamberlain, în vreme ce un diplomat britanic trimis în capitala sovietică, într-o cu totul altă problemă, scria acasă la 21 iunie că: „Îndrăznesc să spun că nu vom ajunge la niciun rezultat final. Când spun «în final», mă gândesc la remarca lui Naggiar [ambasadorul francez], din această după-amiază, că el probabil va atinge vârsta limită și va fi pensionat înainte ca eu să fiu rechemat de la Moscova” (Taylor 1999, p. 176, 179-180).

¹²⁷ Neville 2006, p. 189.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 187-188.

¹²⁹ Taylor 1999, p. 191.

Criza poloneză intrase în fază finală și nimic nu mai era de făcut. Ultimele apeluri de pace au fost lansate de președintele Roosevelt, de papa Pius al XII-lea, de regele Leopold al Belgiei, precum și de regina Wilhelmina a Olandei, dar singurul răspuns primit a fost invadarea Poloniei la 1 septembrie 1939. Hitler a făcut o greșeală de calcul esențială, crezând că Marea Britanie va adopta aceeași atitudine conciliatoare față de pretențiile teritoriale germane pe care o avusese în timpul crizei cehoslovace. La 1 septembrie guvernele britanic și francez au adresat un ultimatum Germaniei prin care acestea i se cerea să-și retragă trupele în termen de 48 de ore, în caz contrar cele două puteri democratice urmând să intre în stare de război cu al Treilea Reich.

Ultimele două zile de pace au avut o vreme frumoasă, doar în seara zilei de 2 septembrie o furtună de o violență wagneriană s-a dezlănțuit asupra Londrei, furtună ce parcă dorea să prevestească urgia ce va veni. În dimineața zilei următoare, la ora 9, Sir Nevile Henderson¹³⁰ a ajuns la Wilhelmstrasse pentru a înmâna ultimatumul, dar nu l-a găsit decât pe interpretul Paul Schmidt. La ora 11.15, atunci când cererile ultimative ale Marii Britanii și Franței expiraseră deja de un sfert de oră, în condițiile în care partea germană nu trimisese niciun răspuns, șeful guvernului de la Londra s-a adresat concetățenilor săi pentru a-i anunța despre instaurarea stării de război cu Germania. La prânz a urmat anunțul făcut în Camera

¹³⁰ Sir Nevile Henderson a fost ambasadorul Marii Britanii în capitala Germaniei în perioada 1937-1939. A intrat în serviciul diplomatic în 1905, după care, cu excepția unei scurte perioade de ședere în Londra în decursul anului 1915, a fost tot timpul în afara granițelor britanice până în 1937, fiind acreditat în mod succesiv la Cairo, Paris, Belgrad și Buenos Aires. Venirea sa ca ambasador în capitala celui de-al Treilea Reich puna capăt unei atitudini pline de sarcasm și ironie la adresa liderilor naziști, întrucât, predecesorii acestuia, Sir Horace Rumbold și Sir Eric Phipps nu se sfuseră deloc să facă remarci pline de acrimonie la adresa lui Hitler, Göring și Goebbels. Henderson a avut tendința de a privi funcția sa de ambasador ca pe ceva mesianic, crezând că fusese special ales de providență pentru o misiune precisă, aceea de a ajuta la păstrarea păcii în lume. În toată perioada șederii sale la Berlin, el a urmat în mare parte indicațiile lui Chamberlain, exprimându-și părerea că Marea Britanie trebuie să accepte o predominare economică și politică a Germaniei în Europa Răsăriteană, ceea ce i-a atras numeroase critici, fiind adeseori descris de înalți funcționari ai Foreign Office-ului ca „ambasadorul nostru nazist din Berlin”. Departe de a fi pronazist, atitudinea binevoitoare a lui Henderson față de Germania izvora din convingerea că germanilor le fusese aplicat un tratament mult prea dur la Versailles, el fiind totodată convins că în cadrul conducerii naziste existau persoane moderate, în special Göring, care puteau să-l tempereze pe Hitler. În memoriile sale publicate în anul 1940, sub titlul *Failure of a Mission*, Henderson nu a avut regrete față de rolul pe care l-a avut în perioada premergătoare celui de-al Doilea Război Mondial, el nedezicându-se de politica de conciliere promovată de guvernul Chamberlain (Neville 2006, p. 148-150).

Comunelor¹³¹. Tot efortul depus de Neville Chamberlain pentru a salva pacea Europei s-a dovedit în van, continentul european intrând pentru următorii șase ani într-o perioadă întunecată de luptă și privațiuni. Germania încăpuse însă pe mâinile unui nebun, astfel că, așa cum Horace Rumbold i-a spus lui Henderson într-un alt context, nimeni nu ar fi avut mai mult succes în fața lui Hitler¹³².

Cu sprijinul imperiului și al dominioanelor¹³³, Marea Britanie a câștigat al Doilea Război Mondial, așa cum o făcuse și cu primul, dar britanicii s-au simțit după fiecare război mondial câștigat din ce în ce mai incomozi în postura de echilibratori ai balanței de putere, deși intervenția în război împotriva Germaniei s-a făcut tocmai din dorința de a restabili echilibrul pierdut. Aidoma secolelor anterioare, diplomația britanică s-a opus tiranului continental din perioada interbelică, urmărind în același timp cu insistență asigurarea independenței Țărilor de Jos. Nimeni nu a izbutit să definească mai bine ca Churchill politica dusă de Foreign Office:

„Timp de patru sute de ani, politica externă a Angliei a fost aceea de a se opune celei mai puternice, agresive și dominante puteri de pe continent, opunându-se în special ocupării Țărilor de Jos. Din perspectiva istoriei, aceste patru secole de urmărire insistentă a unui țel, în ciuda atâtor schimbări de nume și de fapte, de circumstanțe și condiții, trebuie considerate drept una dintre cele mai impresionante reușite ale unei rase, națiuni, stat sau populații. Mai mult, în toate ocaziile, Anglia a ales calea cea mai grea. Confruntată cu Filip al II-lea al Spaniei[,] împotriva lui Ludovic al XIV-lea sub William al III-lea și Marlborough, împotriva lui Napoleon, împotriva lui Wilhelm al II-lea al Germaniei, ar fi fost ușor și foarte tentant să se alăture învingătorului și să beneficieze de reușitele cuceririi. Cu toate acestea, am ales întotdeauna drumul mai anevoios, ne-am coalizat cu puterile mai puțin puternice, am creat o alianță între ele și astfel am înfrânt și nemulțumit tiranul militar continental, oricine ar fi fost el, indiferent de națiunea pe care o conducea. Am menținut, în acest fel, libertățile Europei, am protejat creșterea societății sale viguroase și variate și am ieșit după patru lupte teribile cu o faimă și un imperiu din ce în ce mai mare și cu independența Țărilor de Jos garantată. Aici se află minunata tradiție instinctivă a politicii externe britanice.

Remarcați că politica Angliei nu ține cont de ce națiune caută să domine Europa. Problema nu este dacă ne referim la Spania, la monarhia franceză sau la Imperiul Francez, la Imperiul German sau la regimul lui Hitler. Nu are

¹³¹ Pentru textul integral al discursului, vezi: <http://avalon.law.yale.edu/wwii/blbk120.asp>, accesat la 20.04.2014.

¹³² Taylor 1999, p. 196.

¹³³ Australia, Noua Zeelandă și India au declarat război Germaniei în aceeași zi cu Marea Britanie, la 3 septembrie 1939, în vreme ce Africa de Sud a făcut același lucru trei zile mai târziu. La 10 octombrie, acestora li s-a adăugat și Canada (Duțu *et alii* 2001, p. 61, nota 8).

legătură cu decidenții sau națiunile; ea este preocupată numai de cine este cel mai puternic sau tiranul potențial dominant. În consecință, nu trebuie să ne temem de acuzațiile că am fi profrancezi sau antigermani. Dacă circumstanțele ar fi inversate, am fi în aceeași măsură progermani sau antifrancezi. Este o regulă a politicii publice pe care o urmărim, și nu doar un expedient dictat de circumstanțe întâmplătoare, de preferințe sau neplăceri sau de orice sentiment asemănător”¹³⁴.

Primul Război Mondial, dar mai ales prevederile tratatelor ce au fost încheiate în cadrul Conferinței de Pace de la Paris au determinat izbucnirea unei noi conflagrații mondiale în 1939, ceea ce l-a făcut pe generalul Ferdinand Foch să afirme despre perioada interbelică că nu a fost pace, ci un armistițiu de 20 de ani. Cu toate acestea, în viziunea celor mai multor istorici responsabilitatea apariției unui nou război în Europa și în lume a fost atribuită aproape în exclusivitate politicianilor ce au fost la putere după 1922, în loc să fie pusă pe seama lui David Lloyd George și a celorlalți autori ai tratatelor. Cel mai adesea, premierii britanici din perioada interbelică sunt considerați inferiori celor doi lideri din timpul războaielor mondiale, David Lloyd George și Winston Churchill, dar nu trebuie uitat faptul că în cele două decenii interbelice au existat dificultăți legate de pacea și statutul Marii Britanii pe care probabil nici măcar marii lideri nu le-ar fi putut rezolva cu mult mai bine¹³⁵. În perioada interbelică, mai mult ca în orice perioadă anterioară, politica externă britanică a trebuit să țină cont de celelalte puteri ale lumii, cum erau Statele Unite ale Americii, Germania, Japonia sau Rusia, unele dintre ele având atitudini prietenoase față de interesele britanice, dar altele manifestând ostilitate fățișă. Importanța acestor state crescuse foarte mult comparativ cu a doua jumătate a secolului XIX și, așa cum este de înțeles de altfel, prim-miniștrii care s-au succedat la 10 Downing Street¹³⁶, șefii, guvernele, parlamentele, opinia publică, mass-media sau funcționarii statului nu aveau niciun control asupra deciziilor de politică externă a acestor state, ceea ce l-a făcut pe Herbert Morrison, ministrul de Externe în 1951 al guvernului laburist, să afirme cu umor că „politica externă ar fi OK dacă n-ar fi afurisiții de străini”¹³⁷.

¹³⁴ Churchill 1948, p. 207-208. *Apud* Morgenthau 2007, p. 228.

¹³⁵ Farmer 1996, p. 11-12.

¹³⁶ Stradă scurtă din Londra, denumită după numele constructorului său din secolul XVII, Sir George Downing. La cele două capete ale ei, strada este mărginită de clădirea Foreign Office-ului (Ministerul de Externe) și de cea a Home Office-ului (Ministerul de Interne). Casa de la numărul 10, cu o fațadă deloc impunătoare, a devenit reședința oficială a prim-ministrului britanic începând cu anul 1732, în timpul lui Sir Robert Walpole. De atunci și până în prezent datează tradiția ca premierul să locuiască pe Downing Street în timpul mandatului său (Anghelescu Irimia 2002, p. 92).

¹³⁷ Farmer 1997, p. 9.

În final se poate spune că, oarecum, Marea Britanie a fost copleșită în perioada interbelică de dificultățile cu care se confrunta în politica externă. Ca mare putere mondială și deținătoare a celui mai întins imperiu ce a existat vreodată, ea dorea să întoarcă spatele Europei, în concordanță cu tradiționala atitudine insulară. Cu toate acestea, împotriva voinței lor, același statut de mare putere i-a forțat pe britanici să preia conducerea afacerilor europene cu scopul de a menține pacea prin intermediul negocierilor și al revizuirii pașnice a frontierelor în Europa Central-Răsăriteană. Apariția în forță a Germaniei și a Uniunii Sovietice pe scena relațiilor internaționale în anii '30 nu a făcut altceva decât să complice și mai mult situația, în condițiile în care britanicii nu agreau regimul condus de Hitler și cu atât mai puțin pe cel al lui Stalin. Eforturile de a menține pacea cu germanii și colaborarea cu sovieticii au eșuat, singura alternativă rămasă fiind doar războiul.

Great Britain's Foreign Policy towards Europe 1919-1939 (II)

(Abstract)

On 28 May 1937, Stanley Baldwin resigned from premiership and his leading position in the Conservatory Party due to health reasons, Neville Chamberlain becoming his logical successor. Unfortunately, Chamberlain had the misfortune for his 10 Downing Street term to occur in a period of dramatic changes in foreign relations culminating with the outbreak of the Second World War so that his wish to maintain peace in Europe remained unfulfilled.

The name of Neville Chamberlain is inextricably connected with the appeasement policy, a policy low thought of due to its failure to maintain peace and prevent the outbreak of the Second World War. Appeasers are regarded directly responsible for the outbreak of the war and Chamberlain, the main culprit. Certain researchers, the so-called revisionists, argue that, apart from war, of course, conciliation was Chamberlain's only option in 1937 and 1938. Nevertheless, no one in inter-war Britain could "win public trust by waving the flag and singing battle songs" as English society was profoundly pacifist.

Munich, as can be seen, was the culmination of Chamberlain's policy of appeasement and also a trigger to Hitler's strategy. Having lost his advantage over the democratic countries, France and Great Britain's sense of guilt over the injustices of Versailles, starting with the autumn of 1938, Hitler saw brute force as the only means to an end.

The annexation of Bohemia and Moravia to the Third Reich on 15 March 1939, was the straw that broke the camel's back for the UK as the British considered Munich a triumph of morality and by no means a capitulation to the force. The declarations issued by government members in London, especially Neville Chamberlain's speech at Birmingham on 17 March, signified a true revolution in Great Britain's foreign policy.

On 1 September 1939 the German army invaded Poland and Hitler made a serious mistake in believing that Britain would adopt the same appeasing attitude towards German territorial claims as it had during the Czechoslovak crisis. On the same day, British and French democratic governments presented Germany with an ultimatum to withdraw troops within 48 hours, otherwise they would enter into war with the Third Reich.

We can say that Great Britain was somewhat overwhelmed by the difficulties it was facing in its foreign policy in the interwar period. As a major world power and ruler over the largest empire that had ever existed, it wished to turn its back on Europe, in its true insular spirit. However, against their will, it was their very power status that compelled the British to take the reins of European affairs to seek and maintain peace through negotiation and peaceful revision of Central-Eastern European borders. The emergence of Germany and the Soviet Union as powerful players on the international relations scene in the 1930s did nothing but complicate things even more as the British disliked Hitler's regime and even more so Stalin's. All efforts to maintain peace with the Germans and the collaboration with the Soviets failed and war remained the only alternative.

Abrevieri bibliografice

- Anghelescu Irimia 2002 - Mihaela Anghelescu Irimia, *Dicționarul universului britanic*, București, 2002.
- Arnstein 1988 - Walter L. Arnstein, *Britain Yesterday and Today. 1830 to the Present*, Lexington (Massachusetts), Toronto, 1988.
- Baker 1922 - Ray Stannard Baker, *Woodrow Wilson and World Settlement*, vol. 3, New York, 1922.
- Beck 1989 - Robert J. Beck, *Munich's Lessons Reconsidered*, în *IS*, 14, 1989, 2, p. 161-191.
- Boia 1998 - Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, București, 1998.
- Boia 2010 - Lucian Boia, *Tragedia Germaniei 1914-1945*, București, 2010.
- Bold, Seftiuc 1998 - Emilian Bold, Ilie Seftiuc, *Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente și consecințe*, Iași, 1998.
- Calvocoressi 2003 - Peter Calvocoressi, *Europa de la Bismarck la Gorbacion*, Iași, 2003.
- Carley 2000 - M. Carley, *The Alliance that Never Was*, London, 2000.
- Carol II 1995 - Carol II, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I, București, 1995.
- Constantiniu 1991 - Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, București, 1991.
- Chamberlin 1972 - E. R. Chamberlin, *Life in Wartime Britain*, London, 1972.
- Churchill 1948 - Winston S. Churchill, *The Second World War*, vol. I, *The Gathering Storm*, Boston, 1948.
- Churchill 1997 - Winston S. Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. I-II, București, 1997.
- Colvin 1971 - Ian Colvin, *The Chamberlain Cabinet; How the Meetings in 10 Downing Street 1937-1939, Led to the Second World War. Told for the First Time from the Cabinet Papers*, New York, 1971.
- Dilks 1972 - David Dilks (ed.), *The Diaries of Sir Alexander Cadogan 1938-1945*, New York, 1972.
- Dreyfus et alii 2006 - F.-G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *Larousse. Istoria universală*, București, 2006.
- Duțu et alii 2001 - Alesandru Duțu, Lenuța Nicolescu, Alexandru Oșca, *Atașaii militari transmit ... (1938-1944)*, București, 2001.

Politica externă a Marii Britanii față de Europa 1919-1939 (II)

- Evans, Newnham 2001 - Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Dicționar de relații internaționale. Englez-român*, București, 2001.
- Foster 1981 - Alan Foster, *The Times and Appeasement: The Second Phase*, în *JCH*, 16, 1981, 3, p. 441-465.
- Farmer 1996 - Alan Farmer, *Marea Britanie: Politică externă și colonială 1919-1939*, București, 1996.
- Feeling 1946 - Keith Feeling, *The Life of Neville Chamberlain*, London, 1946.
- Funderburk 1983 - David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România 1938-1940. Studiu asupra strategiei economice și politice*, București, 1983.
- Gardner 1993 - Lloyd C. Gardner, *Sfere de influență. Împărțirea Europei între marile puteri, de la München la Italia*, București, 1993.
- Gilbert, Gott 1966 - Martin Gilbert, Richard Gott, *Conciliatorii*, București, 1966.
- Hauriou 1967 - André Hauriou, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris, 1967.
- Havighurst 1962 - Alfred F. Havighurst, *Twentieth Century Britain*, New York, 1962.
- Hartmann 2012 - Christian Hartmann, *Operațiunea Barbarossa. Războiul german din Răsărit 1941-1945*, București, 2012.
- Hillgruber 1994 - Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*, București, 1994.
- Howard Powers 1954 - Richard Howard Powers, *Winston Churchill's Parliamentary Commentary on British Foreign Policy, 1935-1938*, în *JMH*, 26, 1954, 2, p. 179-182.
- Johnson 2003 - Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne 1920-2000*, București, 2003.
- Judt 2008 - Tony Judt, *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, Iași, 2008.
- Kissinger 2002 - Henry Kissinger, *Diplomația*, București, 2002.
- Lammers 1973 - Donald Lammers, *From Whitehall after Munich. The Foreign Office and the Future Course of British Policy*, în *HJ* 16, 1973, 4, p. 831-856.
- Le Breton 1996 - Jean-Marie Le Breton, *Europa Centrală și Orientală între 1917 și 1990*, București, 1996.
- Middlemas 1972 - Keith Middlemas, *The Strategy of Appeasement. The British Government and Germany 1937-1939*, London, Chicago, 1972.
- Morgenthau 2007 - Hans J. Morgenthau, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace*, Iași, 2007.
- Mureșan et alii 1984 - Camil Mureșan, Alexandru Vianu, Robert Păiușan, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, 1984.
- Neville 2006 - Peter Neville, *Hitler and Appeasement. The British Attempt to Prevent the Second World War*, London, 2006.
- O'Neil 1966 - Robert J. O'Neil, *The German Army and the Nazi Party, 1933-39*, London, 1966.
- Pașcalău 2001 - Gheorghe Pașcalău, *România și Marea Britanie. Relații politico-diplomatice. 1933-1939*, București, 2001.
- Palmowski 2005 - Jan Palmowski, *Dicționar Oxford de istorie universală contemporană. De la 1900 până azi*, vol. I-II, București, 2005.

- Sorin Arhire
- Pearton 1998 - Maurice Pearton, *The British Reaction to Fascism*, în Dennis Deletant, Maurice Pearton, *Romania Observed. Studies in Contemporary Romanian History*, Bucharest, 1998, p. 15-26.
- Pekić 2008 - Borislav V. Pekić, *O istorie sentimentală a Imperiului Britanic*, București, 2008.
- Petrescu 1938 - Nicolae Petrescu, *Anglia. Societatea. Statul. Civilizația*, București, 1938.
- PROFO - Public Record Office. Foreign Office, London.
- Quinlan 1977 - Paul D. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies toward Romania: 1938-1947*, Los Angeles, 1977.
- Renouvin 1957 - Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales. Les crises du XX-e siècle*, vol. II, Paris, 1957.
- Rothschild 1974 - Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle, 1974.
- Schroeder 1976 - Paul Schroeder, *Munich and the British Tradition*, în HJ, 19, 1976, 1, p. 223-243.
- Shirer 1969 - William L. Shirer, *The Collapse of the Third Republic. An Inquiry into the Fall of France in 1940*, New York, 1969.
- Taylor 1965 - A. J. P. Taylor, *English History 1914-1945*, New York, Oxford, 1965.
- Taylor 1999 - A. J. P. Taylor, *Originile celui de-al Doilea Război Mondial*, Iași, 1999.
- Tănasă 1996 - Gheorghe Tănasă, *Metodica predării-învățării istoriei în școală*, Iași, 1996.
- Tănase Gheorghe 1994 - Gh. Tănase Gheorghe, *Separția puterilor în stat (Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Franța, România)*, București, 1994.
- Thomas 1983 - Mark Thomas, *Rearmament and Economic Recovery in the Late 1930s*, în *EcHR*, new series, 36, 1983, 4, p. 552-579.
- Thorne 1968 - Christopher Thorne, *The Approach of War 1938-1939*, London, 1968.
- Väisse 2008 - Maurice Väisse (coord.), *Dicționar de relații internaționale. Secolul XX*, Iași, 2008.
- Watt 1989 - D. C. Watt, *How War Came*, London, 1989.
- Xenopol 1914 - A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, București, 1914.

Cuvinte-cheie: Foreign Office, Neville Chamberlain, Anschluss, conferința de München, politica de conciliere.

Keywords: Foreign Office, Neville Chamberlain, Anschluss, Munich Conference, appeasement.

LISTA ABREVIERILOR

AAC	- Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia.
ABR	- Arbeitsberichte zur Bodendenkmalpflege in Brandenburg. Calau.
Acta	- Acta (Siculica). Muzeul Național Secuiesc. Sfântu Gheorghe.
ActaAA	- Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Eszterházy Károly Főiskola. Eger.
ActaArch	- Acta Archaeologica. Copenhagen.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
ActaH	- Acta Hargitensia. Hargita Megye Múzeumainak Évkönyve. Miercurea Ciuc.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Zalău.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művész-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AIIA	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIGB	- Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj (Sibiu).
AJA	- American Journal of Archaeology. New York.
AK	- Archäologisches Korrespondenzblatt. Main.
Altertum	- Das Altertum. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin.
Aluta	- Aluta (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Iași.
AnB	- Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Banatului. Timișoara.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
AnUBI	- Analele Universității din București - Istorie. Universitatea din București. București.
AnUCIPI	- Analele Universității „C. I. Parhon”, seria Științe Sociale. Istorie. Universitatea din București. București (din 1964 Analele Universității din București - Istorie).
Aquileia Nostra	- Aquileia Nostra. Bollettino dell'Associazione Nazionale per Aquileia. Milan & Aquileia.
ARCHEA	- Archéologie du cimetière chrétien. Actes du 2 colloque ARCHEA, Orléans 29 Septembre-1 ^{er} Octobre 1994.

	Supplément à la Revue Archéologique du Centre de la France 11. Tours: FÉRACF.
Antiquity	- Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
AO	- Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).
APA	- Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia/Anuarul Muzeului Național al Unirii. Alba Iulia.
ArchAustr	- Archaeologia Austriaca. Viena.
Archeologické rozhledy	- Archeologické rozhledy. Praga.
ArchHung	- Archaeologica Hungaria. Budapest.
ArchKözl	- Archaeologiai Közlemények. Pesten (1859-1899).
Argo	- Argo.
ArhBas	- Arhivele Basarabiei. Chișinău (1929-1938).
ArhSom	- Arhiva Someșană. Arhiva Someșană. Revistă istorico-culturală. Năsăud (1924-1940).
Astra Salvensis	- Astra Salvensis. Cercul Salva al ASTRA. Salva.
AT	- Ars Transilvaniae. Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
AUA	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Alba Iulia.
AV	- Arheološki vestnik. Ljubljana.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
BAHC	- Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis. Hunedoara.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin. Reșița.
BA	- Biblioteca de arheologie. Muzeul Național de Istorie a României. București.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCȘS	- Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Alba Iulia.
BerRGK	- Berichte der Römisch-Germanischen Kommission. Roman-Germanic Commission. Frankfurt am Main.
BHAUT	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis. Timișoara.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara.
BIAUL	- Bulletin of the Institute of Archaeology. University of London.
Biserica și Școala	- Biserica și Școala - Foaie Bisericească-scolastică, literară și economică. Arad (1877-1948).
BM	- Bibliotheca Marmatia. Baia Mare.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.

Lista abrevierilor

BS	- Bibliotheca Septemcastrensis. Sibiu.
BTh	- Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
BUFM	- Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas.
Bună Vestire	- Bună Vestire. Organ de zidire creștină. Roma.
BV	- Bayerische Vorgeschichtsblätter. Kommission für bayerische Landesgeschichte.
CAANT	- Cercetări arheologice în aria nord-tracă. Institutul Român de Tracologie. București.
CAn	- Current Anthropology. Chicago.
Carpica	- Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”. Bacău.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCDJ/CCBD	- Cultură și civilizație la Dunărea de Jos/Culture et civilisation au Bas Danube. Muzeul Dunării de Jos. Călărași.
CCRPM	- Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal. București.
Cele Trei Crișuri	- Cele Trei Crișuri. Fundația Cele Trei Crișuri. Oradea (1920-1944).
Chronica Valachica	- Chronica Valachica. Vezi Scripta Valachica.
Chronos	- Chronos. Revistă de istorie. Despărțământul ASTRA „Mihail Kogălniceanu” Iași. Iași.
Civilisations	- Civilisations. Revue international d'anthropologie et de sciences humaines. Institut de Sociologie de l'Université libre de Bruxelles. Bruxelles.
CLL	- Cercetări de limbă și literatură. Oradea.
CN	- Cercetări numismatice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CommArchHung	- Communicationes Archaeologicae Hungariae, Magyar Némzeti Múzeum. Budapest.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
CSSZMÉ	- Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Muzeul Secuiesc al Ciucului. Miercurea Ciuc.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj. Blaj.
Cultura poporului Dacia	- Cultura poporului. Cluj, București (1921-1930).
	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București.
Danubius	- Danubius. Muzeul de Istorie Galați. Galați.
DavarLogos	- Davar Logos. Revista biblico-teologică de la Facultad de Teología de la Universidad Adventista del Plata.
DocMis	- Documenta Missionaria. Documenta Missionaria Hungariam et regionem sub ditone turcica existentem spectantia. Szegedi Hittudományi Főiskola. Szeged.

DolgCluj	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtarából. Kolosvár (Cluj).
DolgSzeged	- Dolgozatok. A. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged.
Drobeta	- Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta Turnu-Severin.
EcHR	- The Economic History Review. Economic History Society (UK).
EHR	- The English Historical Review. University of Oxford. Oxford (UK).
EJA	- European Journal of Archaeology.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca.
Eurasia Antiqua	- Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens. Mainz am Rhein.
Familia Română	- Familia Română. Baia Mare.
FI	- File de istorie. Muzeul de Istorie Bistrița. Bistrița.
Flacăra sacră	- Flacăra sacră. Organ pentru propagarea creațiunii umane în România. București (1934-1942).
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapest.
Germania	- Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main.
Glasul monahilor	- Glasul monahilor. București (1924-1946).
Hermannstädter Zeitung	- Hermannstädter Zeitung. Sibiu.
Hesperia	- Hesperia. American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
HistTeacher	- The History Teacher. Society for History Education; University of Notre Dame. History Teachers' Association. USA.
HJ	- The Historical Journal. Cambridge University. Cambridge (UK).
HU	- Historia Urbana. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Sibiu.
IPSR	- International Political Science Review. Columbia University, USA & Australian National University.
IS	- International Security. Belfer Center for Science and International Affairs. Harvard University. Cambridge (Massachusetts).
InvArchRoumanie	- Inventaria Archaeologica Roumanie. București.
InvArchRumänien	- Inventaria Archeologica Rumänien. București.
IPH	- Inventarta Praehistorica Hungariae. Budapest.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
JAA	- Journal of Anthropological Archaeology.
Jahresbericht	- Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt am Main. Frankfurt am Main.
JAMÉ	- A Nyiregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza.
JAR	- Journal of Archaeological Research. New York.
JAS	- Journal of Archaeological Science. Academic Press. United States.
J. Biogeogr.	- Journal of Biogeography. London.

Lista abrevierilor

- JCH** - Journal of Contemporary History. Sage Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC.
- JFA** - Journal of Field Archaeology. Boston University.
- JMH** - The Journal of Modern History. University of Chicago. Chicago.
- JOML** - Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines für Landeskunde. Linz.
- JPS** - The Journal of Peasant Studies. Critical Perspectives on Rural Politics and Development.
- JRGZM** - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
- JRS** - The Journal of Roman Studies. London.
- JSRI** - Journal of the Study of Religious & Ideologies. Societatea Academică de Cercetare a Religiiilor și Ideologiilor. Cluj-Napoca.
- JWP** - Journal of World Prehistory. New York.
- KVSL** - Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt [Sibiu].
- Laborativ Arkeologi** - Laborativ Arkeologi. Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Stockholms universitet. Stockholm.
- Latomus** - Latomus. Revue d'études latines. Bruxelles.
- Litua** - Litua. Muzeul Județean „Alexandru Ștefulescu” Gorj. Târgu-Jiu.
- LȘ** - Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.
- Magyar városok** - Magyar városok és vármegyék monográfiája. Budapest.
- MAGW** - Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien (1912-1941).
- Man** - Man. Man. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.
- Marmatia** - Marmatia. Muzeul Județean Maramureș. Baia Mare.
- MCA** - Materiale și cercetări arheologice. București.
- Mecklenburgische** - Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde.
- MemAntiq** - Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
- MittAnthrGesWien** - Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Hrsg. von der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
- Mitteilungen** - Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museums. Sibiu.
- ΜΩΜΟΣ** - ΜΩΜΟΣ. Őskoros Kutatók Összejövetelének konferenciakötete.
- MonHistBp** - “Est tu scholaris” Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Monumenta Historica Budapestinensia. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest.
- MT** - Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici. Budapest [Ungarische Gesetze].
- MTCN** - Magyarország tisztii czim- és névtára. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- NAFD** - Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen.
- Nature** - Nature. London.

- OH VI** - Opuscula Hungarica VI. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest.
- OJA** - Oxford Journal of Archaeology, Blackwell Publishing Inc. United Kingdom.
- Ősrégészeti levelek** - Ősrégészeti levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
- PA** - Patrimonium Apulense. Alba Iulia.
- PamArch** - Památky archeologické. Praga.
- PAS** - Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
- PBF** - Prähistorische Bronzefunde. München.
- Peuce** - Peuce. Studii și comunicări de istorie veche, arheologie și numismatică. Tulcea.
- Potaissa** - Potaissa. Studii și comunicări. Turda.
- PPS** - Proceedings of the Prehistoric Society. Cambridge-London.
- Programm Mühlbach** - Programm des evaghelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeș).
- PZ** - Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
- QR** - Quaternary Research. University of Washington.
- QSR** - Quaternary Science Reviews. The International Multidisciplinary Research and Review Journal.
- RA** - Revista Arhivelor. București.
- Rațiunea** - Rațiunea. Organ al „Asociației științifice de educație pozitivă” București. București (1911-1914).
- RB** - Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
- RC** - Revista Catolică. București (1912-1916).
- Realitatea ilustrată** - Realitatea ilustrată. Cluj, București (1927-1946).
- REN** - Revue des études napoléoniennes. Paris, France: Libraries Felix Alcan (1912-1924).
- Renașterea** - Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului. Cluj.
- Revista din Iași** - Revista din Iași. Iași.
- Revista istorică** - Revista istorică: dări de seamă, documente și notițe. București (1915-1943).
- RHSEE** - Revue historique du sud-est européen. Institut d’Histoire Universelle „N. Iorga”. București (1925-1941).
- RHMC** - Revue d’histoire moderne et contemporaine. Berlin. Paris.
- RI** - Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). București.
- RIR** - Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională - Universitatea București. București (1931-1947).
- RM** - Revista muzeelor. București.
- RREI** - Revue Roumaine d’Etudes Internationales. București.
- RRH** - Revue roumaine d’histoire. București.
- RRHA** - Revue Roumaine d’Histoire de l’Art, série Beaux-Arts. Academia Română. București
- Sargetia** - Sargetia. Buletinul Muzeului Județului Hunedoara (Acta Musei Devensis). Deva.
- SAA** - Studia Antiqua et Archaeologica. Institutul de Arheologie Iași. Iași.

Lista abrevierilor

SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice din România. București.
SCIA	- Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică. București.
SCICPR	- Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România. Sibiu.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCIM	- Studii și cercetări de istorie medie. București.
SCN	- Studii și cercetări de numismatică. Institutul de Arheologie București.
Scripta Valachica	- Scripta Valachica. Studii și materiale de istorie și istorie a culturii. Târgoviște.
SDT	- Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. Sibiu.
Societatea de mâine	- Societatea de mâine. Revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice. Cluj (1924-1945).
SMIM	- Studii și Materiale de Istorie Medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. București.
Social Forces	- Social Forces. Department of Sociology at the University of North Carolina.
SSK	- Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte, Köln. Wien.
Starinar	- Starinar, Treća Serija. Arheološki Institut. Beograd.
StComCaransebeș	- Studii și comunicări. Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală. Caransebeș.
StComSibiu	- Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare. Satu Mare.
StRI	Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică)
StudArch	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
Studia	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Series Geologia-Geografia. Cluj-Napoca.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu. Sibiu.
SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
SzMMÉ	- A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Tibiscum	- Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie. Muzeul Regimentului Grăniceresc din Caransebeș. Caransebeș.
Tisicum	- Tisicum. A Jasz-Nagykun-Szolnok megyei muzeumok evkonye. Szolnok.
TR	- Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane. Cluj-Napoca.
Trans.AmPhilos.Soc.	- Transactions of the American Philosophical Society. Philadelphia.

Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
Tribuna	- Tribuna. Arad (1911-1912).
Történelmi Szemle	- Történelmi Szemle. Magyar Tudományos Akadémia. Történettudományi intézet. Budapest.
TT	- Történelmi Tár. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
Țara Bârsei	- Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov. Brașov.
Ungarische Jahrbücher	- Ungarische Jahrbücher. Berlin.
Unirea poporului	- Unirea poporului. Blaj (1919-1948).
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
VAH	- Varia Archaeologica Hungarica. Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete. Budapest.
Vjesnik	- Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu. Zagreb.
VKT	- Várak. Kastélyok, Templomok. Történelmi és örökségturisztikai online magazin.
WorldArch	- World Archaeology. London.
WPZ	- Wiener Prähistorische Zeitschrift. Selbstverlag der Wiener Prähistorischen Gesellschaft. Wien.
Zalai Múzeum	- Zalai Múzeum. Zalaegerszeg.
Zborník SNM	- Zborník Slovenského Národného Múzea. Bratislava.
ZfA	- Zeitschrift für Archäologie. Berlin.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Studia Archaeologica. Muzeul Județean. Arad.